No. ८८६०. घ

Title विद्वन्मोदतरङ्गिणी सव्याख्या

Author चिरञ्जीविभट्टाचार्यः

Extent ३० Age

Subject काव्यम् · सम्पूर्णम्

नं० ६६७-घ

विद्वन्मोदतरङ्गिणी सव्याख्या (काव्यम्)

पत्राणि ३० (सम्पूर्णम्)

नं० ५५७-घ 30 पत्र

कर्त्ता रामदेवः चिरञ्जीविभट्टः

सं० ११६–ब

विक्रमोदतरी [illegible]

३० पन्नाणि

कागज– देशीय [illegible]

कर्ता– रामदेव।

[illegible]

वि॰न॰
१

श्रीगणेशायनमः श्रीदेव्यैनमः नमोगणविनाशिनीसकलकालमद्योतिनी धरातलविहारिणी
जडसमाजविद्वेषिणी कलानिधिसहायिनीलसदलोलसौदामिनी मदन्तरखलेविनीभवनकापि
कादंबिनी १ इहोदयोपमेयः समजनिजन तारंभसंभावनीयोरदोविशोभभीतः प्रथितजन
पदोगतितोयेनगौडः यस्याशीर्वादहृद्वीदलकलितशिवाम्भपतेर्यज्ञरूपः संजातोऽनेकशा
खः स्फुटमिवनिगमोव्यासतोव्याससामः २ क्रियादयतस्यदत्तस्यगाढापुरनिवासिनः सोजन्य
जनिताकीर्त्तिर्गौडदेशमशश्रयत ३ तस्यकाश्यपगोत्रस्यकश्यपस्येवसंततिः प्रचुरागौडदेशी
यकुलीनाग्रसराभवत् ४ ब्रह्मण्याचारधारा चरणारसवर्णाहेमरूपोस्यवंशेकाशीनाथाभि-
धानः समजनिविनतोगोषुचग्रामणीषु येनानीयप्रयत्नाद्द्विजचरणरजोमर्द्दिविन्यस्तमात्रं पु
त्रादेरत्रसिद्धौषधमिवसहसानेकरोगान्जहार ५ सामुद्रकेसोत्यसमुद्रकल्पः सामुद्रकाचार्य
इतिप्रसिद्धिम् लेभेदृणामाह्वनिदर्शनेनफलंवदनभूतभविष्यदादि ६ अथतस्यत्रयःपुत्रागा
ताःपितृपरायणाः रामेश्वरोराघवेन्द्रमहेशश्चेतितेक्रमात् ७ तेषामेवगुणानरः समजनिश्री
राघवेन्द्रः कृती बाल्येयस्समदीक्षलक्षणयुतेर्नैतोनुरक्तोभवत् लेभेषोडशवार्षिकः कृतिमता
मानंदहेदांकुरोभट्टाचार्यणतावधानपदवीयस्तोणिविद्यार्णवः ८ बाल्येधीत्यसमस्तशा-

स्तुमभितः सिद्धांतवागीशतोवागीश्वप्रतिमोभूद्विजयीवादेषुविद्यावनाम यस्मात्साद्यसरस्वतीर
समृधाधारैकसारागिरोमूर्द्धांदोलनशालिनोद्विकवयोगायंतिनित्यंयशः ९ एकैकमेकैककं
विप्रयुक्तंश्लोकस्थितेर्वर्णानुपदमवसमस्याकर्ण्यतत्संख्यमथप्रयुक्तेस्वयंकृतश्लोकगतंचवर्णं १०
गीत्वानयाश्लोकशतीकवीनांशनस्यानिर्वक्तुमवधारयित्वा समस्यपाठर्त्तिमतीमथैतांस्वयंकृतश्लो
कशतीनथैव ११ अतोभिधानेनशतावधानोवभूवलोकेविदितप्रभावः अनन्यसाधारणश
क्तिशालीसंख्यावतांसंसदिमाननीयः १२ स्फुरत्यर्थसंपादितबोधहेतोर्महांकारेपनतांचिराय सं ५
सारहेतोर्विविधक्रियार्थैमैत्रार्थदीपंकृतवानकृतीयः १३ नानाव्यवस्थाभ्रमवंतमेतर्विदंहिचारो
छलङ्गतरंगम् यःकालतत्त्वार्णवमुत्तरीतुरामप्रकाशंनिववंधसेतुं १४ यस्यचकविहृदयकृतमे
ततश्लोकद्वयं अहंहरिहरःसिद्धेस्वलंवसरस्वतीमाताऽक्षतावधानस्त्वमवतीर्णसरस्वती १५
पुंरूपादरिर्णासाताद्वतीर्णासरस्वती जितःशतावधानेनोविस्मृनापिनजिष्णुना १६ किंच
अधीयानमुद्दिश्यचाध्यापकोयंभवानंदसिद्धांतवागीशऊचे अयंकोपिदेवोनवद्यातिविद्या च
मत्कारधारामपारांविभर्त्ति १७ तस्मादहंसमुत्पन्नोमहापुरुषतःपुमान् धामैकनिधितःसूर्या
त्किरणौककर्णाथया १८ विचार्यतांरणांचक्रेपितामेककरुणापरः मन्नामरामदेवेतिकृतवा

वि॰त॰
२

त्नामकर्मणि १९ नाम्नैवसंबोधजनकंयथायोयदेतमाकारयितानदीशैः तातागजेमामितिवत्सल
त्वाच्चिरंचिरंजीवतयाजुहाव २० सोऽहंगुरुःसमधिगम्यपितुःप्रसादेक्षस्मैकतांगतवतःशिवराज
धान्याम यत्नादधीतमनधीतमथापिशास्त्रमध्यापयामिनिभृतेनिपुणंविचार्य २१ न्यायादि
शास्त्रेषुमयाकृतायेकाव्येषुयेवारुचिराःप्रबंधाःभवंतिविद्यामचयात्मयास्तुधियेवुधास्तत्परितोष
काले २२ संप्रत्यसौसर्वमहीश्वराणामपंडितानामपिसन्मतीनाम विलासहेतोरथपंडितानांवि
रच्यतेकोऽपिमयाप्रबंधः २३ पुनःपुनःपंडितमंडलीनांप्राचंप्रयाभूरपिमंडितेयं मात्सर्यमुत्सृज्य
कृतिंममैतांसर्वेभवंतोऽपिविलोकयंतु २४ नानेकदाचिदपिनैवशिवस्वरूपान्नानात्परंपरमदेव
तत्वमदत्त तस्मादिमांकृतिमिहाश्रुततरंगिणींत्वपाद्यायतच्चरणयोःपरिकल्पयामि २५ एतांम
हीयामवगाह्यसम्यक्तरंगिणींशुद्धधियोमनुष्याः विद्याणिवालोऽनमनंतरेणभवंतुषड्दर्शन
स्त्रमतप्रवीणाः २६ द्वैताद्वैतमताद्विनिर्णयविधिप्रोद्बुद्धबुद्धिःस्फुटंतोभद्राचार्यशतावधानइतियो
गौडेन्द्रवोऽभूत्कविः विद्वन्मोदतरंगिणीननुचिरंजीवेनतज्जन्मनाशास्त्रेषुयारचितेनोचितःप्रथम
कस्तस्यास्तरंगोगतः २७ इतिश्रीचिरंजीवभट्टाचार्यकृतविद्वन्मोदतरंगिण्यांप्रथमस्तरंगः
१ प्रथमसमाहृताःपुरुहूतपुरोहितादयोविद्वांसःक्रमशः प्रविशंतिस्मतत्रप्रथमतःप्रविशंतवे २

सवमालोक्यकोप्यकः सकलज्ञानाभिज्ञोविदितपरमतत्त्वोनिजगदेशभंप्रति आनातमूर्द्धतिल-
कोवहन्शंखचक्रपद्मांकितोज्वलवपुर्धृतपीतवासाः कंठेललामतुलसीस्रजमादधानः श्रीमा
नयंहरिकथांकथयन्नुपैति १ प्रविशपचवैलवः ईषन्मीलितलोचनोहठतरप्रावद्धयोगासु-
नोपद्मसनादिमरेंद्रवंदितपदः शंभुःस्वयंध्यायति वैकुंठैकनिकेतनंजगदपिव्याप्यस्थितंली
लयातन्वस्याव्यवपुःसदेवमुदितंवद्धितमालेवनाम २ उत्पूचे अपायांतशैवमालोक्यहसः
श्रीमानसावेतिजटालिमौलिर्वाीनृत्वगालेवितमध्यभागः विभूतिसंभूषितभास्वदंगोरुद्रस
मालाकलितोर्द्धदेहः ३ प्रविश्यचशैवः यंगायंतिसदासमस्तनिगमाध्यायंतियं योगिनोय-
स्याज्ञामधिगत्यदैवतगणाः कुर्वंतिसृष्ट्यादिकं सोयंनाममवतान्निराकृतिरपिश्रांतंजगत्साकृति
र्धायन्सन्स्वयमेवसर्वजगतांशिताकरःशंकरः ४ उत्पूचे अपायांतेशाक्तमालोक्यहसः
जपापुष्पमूर्द्धिस्रजमुरसिमल्लीसुमनसांललाटेपारक्तंतिलकमनलिसंमलयजम् दधा-
नः सानेहंनिजहृदिपरब्रह्ममहिषीसमायातःसाक्षात्परउवराकापतिरयम् ५ प्रविश्यचशा
क्तः यामासाद्यविधीयतेहरिहरब्रह्मादिभिर्दैवतैः लीलंस्वीयमतीवदुष्करतरंकर्मेतरणाल्लील
या साउग्गीभवतीतिभीतिशमिनीलोकत्रयत्रायिणीभ्याह्नः प्रतिपदपत्तदलिनीवांछाफ-

लोल्लासिनी ६ उत्सृचे अथायांतेहरिहराद्वैतवादिनमालोक्याहस्मः अपमितस्तुलसीदलमालया
कलितभस्मललामकलेवरः हरिहरौशरणीकरवाणितावितिविभावनभावणतत्परः ७ आग
त्यचाहस्मः ब्रह्माविष्टमनाः सदैवकमलासक्तोविषादोविभुः कावासोप्यविभूतिमानगिरिवरा
धारोभयावल्लभः सर्वाधीशयशोविधुंगवचरोलोकत्रयानंदकोभूयाद्धोहृदयंगतः प्रतिलवेकु
स्मायवाङ्गाकरः ८ उत्सृचे अथायांतेवैशेषिकदर्शनसमावलंबिनंनैयायिकमालोक्याहस्मः परि
कलिततर्कपरंपरयाविद्रुघः कलयंल्लक्षणमुल्पतया अयमेतिगिरामधिदेवतयासहितोरसनो
परिवलितया ९ आगत्यचस्मः यः सृष्टिस्थितिसंहृतीर्वितनुतेब्रह्मादिमूर्तित्रिकेयस्याधीनतया
स्थितानिसदसत्कर्माण्यपिप्राणिनां नित्येच्छाकृतिबुद्धिमानयपरोजीवात्परात्मास्वयंसोयंवो
विदध्यादनुपूर्णिमविरामेतिनोगतेचेद्भवेत १० उत्सृचे अथायांतेमीमांसकमालोक्याहस्मः वेदार्थे
सार्थेषुगतोधकारोहटव्रतोयत्नगृहीतदीक्षः अमीवदत्कर्मविधानशिक्षाममतिशिक्षिषुसशि
तेषु ११ आगत्यचस्मः येनाभवच्छतमखोधिपतिः सुराणांयेनाप्ययंदिनकरोधिपतिर्ग्रहाणा
म् तंयेनभूमिवलयेधिपतिर्नराणांतस्मिन्पुनर्भवतुकर्मणितेप्रयत्नः १२ उत्सृचे अथायांतो
तेवेदांतिनमालोक्याहस्मः योनाधिरूढोभुवनावुराशोसमस्तभोगेकनिरस्तचेताः अस्मात्

लो

रित्रातमयंपरस्तात्काषायवासाः समुपैति हंसः १५ आगत्य च सः यस्मिंस्त्रैकामेतन्महसि दिन
पतेर्वा रविवत्समाने वेचाह चायमिस्य व्यवहरति यदज्ञानतः सर्व एव विज्ञानानंदरूपं विमल
मविदित्तेसर्वगाम्यहितोयंनित्यचापितमायंकलयन्महसा तद्भवान्स्वरूपं १५ उक्तं च आया
तौ संख्ययातंजलवेनारौवीव्याहसः इमावुभौ एव शरीरमांसलावयः शारीरिकपुष्कलो
गतौ समानभावौ सितनिर्मलेतयोः समागतौ धामनिधी सयोगिनौ १६ आगत्य चतौ पद्मपत्रा
स्ते वुनिर्लेपपुरुषस्यानुकारिणी प्रकृतिंमहतंस्वंस्वर्हयनुमवेदा १७ यस्मिन्नौफणानि भायांशि
वमुपगतायायमानंदभरः भावतिमएवसंततेमर्मज्ञयतोभवनापरः १८ उक्तं च अथायांते
यौराणिकंवीव्याहसः प्रवाचकोसौप्रवरः प्रवक्ता जिह्वाग्रमेमर्पिकथाप्रवाहः प्रशांतचेता
परतत्वहवासाः समागतः संततधर्मकर्मा १९ आगत्य च सः वेदायेनसमुद्धृतावश्मनोऽष्ट
प्युद्धिता प्रतौदैत्येशोनाववैरैर्हतः फणिपतेर्लोकंवलिः प्रापितः त्मातद्वाजगतीदशास्यरहितामाता
कृतारोहिणीहिंसादोषवतीधराप्पयवनापायात्मनारायणः २० अथ च ईशानकोदश
धाविभक्तोऽङ्गीसहस्राकृतिसंविभक्तः पयोनिधेरुद्गतरत्नएरसमानिरत्नानितवाननोक्तं २१
उक्तं च ॥ अथायांतंज्योतिर्विमालोकाहसः ज्योतिर्विदेषविदिताखिलकालतत्त्वः सन्मानकंप

वि॰नं॰ नक्षत्रेहृतहरहृष्टिः ज्ञानन्त्यनेकविधभूतभविष्यदादि सर्वज्ञकल्पपरिकलितधीरुपैति २२
४ आगत्य चसः सूरः सूरपदं स्वं चिह्निमरुचिः सन्मंगलं मंगलावाधवोधयन आतनोतु ललिता
५ वाचस्त्ववाचस्पतिः काव्यः काव्यकलाकलापनिरतिं मंदोहिषन्मंदतां दुर्वृत्तेषु तमस्तमोज्ज
यकरीकेतवश्च केतुश्चियं २३ अत्रैव अथायातमायुर्वेदविदमालोक्याह सः वैद्यानवद्यः सग
णोरगाधेः सिंचन्निवेंदुः सुधया जगंति स्फुरद्धुनामायुरिव प्रदीमं व्याधेरतिव्याधिरिवायमे
ति २४ आगत्य चसः प्रज्ञाचकोरायितिहृदयमृगांकरूपे शाकामेष्वरतुल्यमूर्तेः स्वस्त्यस्तु ते
सर्वरसायनित्यमर्घ्यकविनामणये नृपाय २५ अत्रैव अथायातं वैयाकरणमालोक्याह सः
आलापकालापकदुर्गसिंहोपः काशिकायामपि काशिकेशः घोषावतारः श्रुतएव कीर्तिः
सारस्वैयाकरणोऽभ्युपैति २६ आगत्य च सः आख्यातकीर्तिचयतहित सर्वलोकसन्कर्मका
रकसमाससनसन्धिषु सः संश्लिष्टकृत्स्वपरोहृत दुर्गसिंहविक्रांतमेहि वहूपाणिनिविष्टभार
२७ अत्रैव अथायातं लौकारिकं महाकविमालोक्याह सः हृतरीतिकलनैकदक्षिणो गद्य
पद्यरचनाविचक्षणः एषप्रशस्यपुरतो महाकविर्नृत्यत्यन्निवसमेति भारती २८ आग॰ शृंगा ४
रहास्यसहिताद्भुतरौद्रवीराः संप्राप्य कालमुचितं भवतो भवेयुः किंचद्विषां गिरिदरीविनि

वासभाजोबीभत्सभूरिकरुणाभयशांतयः स्मृः २९ उच्यते अथापायांतेनास्तिकमालोक्याह
सः संमार्जितास्तिनिम्नस्तपापो हिंसाभयाद्यं नास्तिकोत्र समायाति समुल्लुंचितमूर्द्धजः ३०
आगत्य च सः देवानर्चयसंचय प्रतिदिने पुण्यानि जन्मांतरे भोगाय प्रयतोमदाकृतु विधोस्व
गीपहिंसाकुरु इत्येवं वचकंवचनोत्पथगतो वुद्धिस्तदीया चिरादप्रत्यक्षपदार्थेषु हितेपथान सार्धं
मारोहतु ३१ उच्यते अथ सोपहासं सर्वेस्तमार्जिकाः आः पापोऽद्य रात्मा कोसौ कुत आगत इति
सर्वे प्रकटे जगदुः अथ नास्तिकः आः पापोहं भवंतः पुनः पुण्यशीला येनिरर्थकं च्छेदितप
स्तन् मीमांसकः सालोपवस्वर्गपागतिः क्रतुहतपशोप्युत स्वर्गत्वं ति देवतगणाः परि
वारवैगैः स्वस्यापि वांछितफलानि भवंति न तु पापाय किं भवति न हिंसयि जातितिसा ३२ नास्ति
कः आः ब्रामोहः स्वर्गः कुत्र च कुत्र देवतकुलं कुत्राप जन्मांतरं मीमांसकः हहो वेदपुराण
६ मध्यविलसद्वस्तूनि किं निंदसि नास्तिकः प्रामाण्य किमु याति वेचकारता वेदाः पुराणादयो
येचातींद्रियसर्ववस्तु कथयासिं चेति सर्वं जगत ३३ मीमांसकः कष्टमहो विनैव कर्म स्वभावदुः
खादिभोगी पुरुषः नास्तिकः अहो कुत्र कर्म केन दृष्टं कदा केन वोपार्जितं जन्मांतरेकृतमि
ति चेत्तदेवनास्ति प्रमाणाभावात् सावद्धः खादिकं पुनः प्रवाहधर्मतया शरीरेणामनियतं

वि॰त॰ वस्तुतो जगदेतदसदिति सर्वमिदं भ्रम एव ॥ इत्याकर्ण्य चकितेन तूष्णीभूते मीमांसके वेदान्तीत्र
५ हो जगदेतन्मिथ्यैवेति सत्यमुक्तं श्रीमद्भिः परं त्वेकं ब्रह्म सत्यभूतमास्ते यस्मिन्नेतन्मिथ्याभूतम\
5 पि सत्यतया प्रतिभाति ॥ नास्तिकः साधु साधु किंचिन्मतं प्रविष्टोसि परं तु कीदृक्तद्ब्रह्म भवतो
वेदान्ती क्रियाहीनमनाकारं निर्गुणं सर्वगं महः तद्ब्रह्म परमानन्दमवाङ्मनसगोचरं ॥ २४ ॥ नास्ति
कः जगन्मिथ्यैवेति भवन्मते चेत्किं कल्प्यते ब्रह्म निरर्थकं ततः ॥ आकाशकुसुमेनेव गगनं क्रियतां क
थमेतेन किमस्ति लोके ॥ २५ ॥ इत्याकर्ण्य चकितेन वेदान्तिनि तस्मिन्नेते सर्वे तार्किकमुखमवलो\
कयन्ति स्म ॥ हे नाहं तमतादि निर्णीय विधिप्रोद्बुद्धिः ख्यातो भट्टाचार्य्यशतावधान इति योगो
न्नवोऽभूत्तत्कविः ॥ विद्वन्मोदतरंगिणीं नवचिरंजीवेन तज्जन्मना शास्त्रीयां रचिता द्वितीयपर्वीत
स्यात्तरंगो गतः ॥ २६ ॥ इति श्रीचिरंजीवभट्टाचार्य्यकृतविद्वन्मोदतरंगिण्यां द्वितीयस्तरंगः ॥ २ ॥ दं
अथो तार्किकः सादरं पक्षमहो किं श्रुतं भवान् स्वमतमपरिष्कुर्वन्नेव पश्य अभालपन्नेव निजोक्ति
दोषानन्यमतिमुन्मातरलीकरोषि ॥ असन्दिग्धोऽयमिति ब्रुवाणः कालेन हि हास्यादतामुपैति ॥ १ ॥ स्प
अथ नास्तिकः स्वगतं अहो श्रुतिधारावर्षिणामस्माकं पुरतः प्रचण्डसमीरण इवायमुपस्थितः
इति चिन्तयन्नथाह ॥ आकर्णयतावन्मतमस्माकं तथाच शून्यवादो मध्यमिकानां क्षणिकत्वा विं ५

नवादोयोगाचाराणां ज्ञानाकारानुमेयक्षणिकवाह्यार्थवादो वैभाषिकानांदेहात्मवादश्चा
र्वाकाणांदेहातिरिक्तदेहपरिमाणवादोदिगंबराणां एवंषट्प्रस्थानानितेषामयंसिद्धांतः
नस्वर्गोनैवजन्मास्पदपिननरकोनाप्यधर्मोनधर्मः कर्तानैवास्यकश्चिन्नभवतिजगतोनैव
भर्तानहर्ता प्रत्यक्षमात्रमानेनसकलफलभुग्देहभिन्नोस्तिकश्चिन्मिथ्याभूतेसमस्तेप्यन्न
भवतिजनः सर्वमेतद्धिमोहात् २ किंचअहिंसापरमोधर्मः पापमात्मप्रपीडने अपराधीन
तामुक्तिः स्वर्गोभिलषिताशने ३ स्वदारपरदारेषुपर्यंकेविहरेत्सदा गुरुशिष्यप्रणालींच
त्यजेत्स्वहितमाचरन् ४ तार्किकः सोपहासंसाधुरेसाधुयदिप्रत्यक्षमात्रमानंतर्हि भवा
दृशोहरविदेशमागतेवरंनुवैधव्यविधानमंगनाः अदर्शनेनैवयतः शरीरिणोविदेशया
नस्यमृतेर्यकल्पना ५ नास्तिकः अहोमृतस्यनपुनर्दर्शनमितिनिश्चयः शरीरादिनाशस्य
स्वयमेवसाक्षात्कृतत्वात् विदेशंगतस्यतुपुनर्दर्शनसंभावनास्तीतिनसाम्यं तार्किकः भव
त्वेवंपरंतुविदेशंगतस्यतुत्कटिकोटिकसंभावनयाकथमार्तिर्नभवति नास्तिकः प
त्रादिद्वाराधिगतवार्तानांकथमार्तिः तार्किकः आगतमेवतर्ह्यनुमानमपिप्रमाणं यत
दीपलिप्यादिनाजीवतस्तस्यानुमानेनमार्तिर्भवतीति एवंशब्दस्याप्यप्रामाण्ये आमवा

वि·त· क्वाहैविप्ववासाभावान्निखिलप्रवृत्तिनिरोधः स्यात् स्याच्चभवादृशांमूकत्वैव श्रेयसीति
६ प्रत्यक्षेऽपिप्रमाणत्वेनस्वीकार्यत्वेनवयमीमहि: नास्तिकः सत्योऽयंभवतुनामानुमानेशब्देऽपि
6 प्रमाणत्वेनस्वीकृते कथंभवतामीश्वरादिसिद्धिः तार्किकः कार्याद्धेरनुमीयतेसमभगवान्का
र्य्यंचसृष्ट्यादिकं नास्तिचेदयमीश्वरः कथमहोसृष्ट्यादिकंजायते नास्तिकः कासृष्टे
परिदेवनायदिपुनः पित्रोरपत्योद्भवः कुंभाद्याः प्रभवंतिसंततममीततनुकुलालादितः
७ तार्किकः सत्यंमत्यंकर्तारोपितरौ सुतस्यकलशादीनांकुलालादयः कर्तारोहिय
थानथास्तिकर्तामः कर्त्तावनेणाविना नास्तिकः जायंतेस्वतएवतेत्वविल्लयथास्वेदोद्भ
वाः प्राणिनः तार्किकः स्यादिमंवनचेद्धिनैवपितरौपुत्रः स्वतोजायतां ८ नास्तिकः
केषांचिद्देहिनामयंस्वभावोयत्स्त्रीपुरुषसंसर्गादेवोत्पत्तिर्यथामानुषपशुपक्षिणांके
षांचित्पुनर्विनैवशुक्रशोणितसन्निपातंस्वेदादिनायथामशकादीनांकेषांचित्पुनःशु
ति क्रशोणितसन्निपातेननत्वद्रोकेणाचयथावृश्चिकादीनां केषांचित्पुनर्बीजजलभूमिवि
शेषसंसर्गाणावयथातरुगुल्मलताशस्यादीनां तथाहिकाननवासिनामपितेषांयदृच्छया
पतितानामितवीजवारिदवारिक्षितिसंसर्गादेवाथे वोत्पत्तिरितिस्वभावएवविलक्षणाने ६

तिं

ककार्येष्वनेकोकारणं तार्किकः सत्यं स्वभाव एवायं परन्तु सःमालिकः केलिमहीमहीरु
हामसेचनार्थं हेटकोयथा वुनः तथास्तिकोरोपकृते पयोमुञ्चामचेतनानां हेटकः सचेत
नः ८ किंच अस्तु स्वभावः स्वरूपः कश्चिदपरो वा स्वपदवाच्योपि देहस्तदन्यो वा नाद्य
स्तत्राद्यमादाय स्वस्यैव स्वप्रतिकारणात्वप्रसंगात्तनाप्याद्यो हि तीयमादाय भवन्मते देहभि
न्नाभावात् यदि देहभिन्नोपि कश्चिद्विलक्षणः सकलकार्यकारी स्वीक्रियते तर्हि स एवाय
मस्माकमीश्वरः अत एव न द्वितीयोपि पक्षः नास्तिकः इयानेवावयोर्मतभेदः यद्भवानी
श्वरमेकं नित्यं देहव्यतिरिक्तं विलक्षणमखिलकार्यकारिणं ब्रवीति अहं पुनर्विलक्षणम
कलकार्यकर्तृत्वं अनित्यान् देहव्यतिरिक्तानन्तान् नंगीकरोमीति तार्किकः सत्यं सौधन्या
भवतो यद्दर्शनं तत्कर्तृत्वं न तत्कार्यप्रतिकीर्तयंति वयं वदामः खलु सर्वकार्यकर्तारमेकं परमे
श्वरं च ९ अत्र नयोर्मतयोः श्रेयस्त्वपर्यालोचनं सत्यालोचनैर्भवद्भिरेव करणीयं नास्तिकः
संकुचितमुखः भवतु वा लाघवादेक एव कर्ता परमेश्वरो नित्यत्वं तस्य किंमानं तार्किकः य
द्यसावनित्यः कस्तस्योत्पादको नाशको वा अस्ति चेत्कश्चित्तादृशोप्येकस्तर्हि तस्याप्यनि
त्यत्वे अनवस्थाप्रसंगः नित्यत्वे च स एवास्माकमीश्वरः इति तत्सम्भूते नास्तिके पुनराह

यद्वयमपि देहव्यतिरिक्तमखिलविलक्षणकार्यकारणमीश्वरमेव ब्रूमः

~~यद्वयमपि देहव्यतिरिक्तमखिलविलक्षणकार्यकारणमीश्वरमेव ब्रूमः~~

वि·त· विनाधर्माधर्मौ रचयति कथं वै स भगवान्निदानं दक्षैर्यौ रूपचितमह्योजीवमखिले जगत्स्र
७ ष्टुः स्वष्टिं किमपि समहृष्यारचयतो न रागो न द्वेषः क्वचिदपि जनेतस्य जगति ९ एवं यदि
7 स्वर्गनरकादिकं नास्ति तदा भवानपि कुतस्त्ये स्यवेदनादौ प्रवृत्तो हिंसातो विभेति न हि विना
भयाभिलाषौ निवृत्तिप्रवृत्ती तत्फलमपि नेहिकमननुभूयमानत्वात् तस्मात्पारलौकिक
मेव स्वर्गनरकादिरूपं फलजनकावपि धर्माधर्मौ नेह जन्मन्येव कृतौ जन्मन्तरे एव फलोद २
यात् तस्मात्स्वयं जन्मान्तरे धर्माधर्मौ पुनः प्रतिपादयति ईश्वरकृतश्रुतिं तन्यापि मुनि तँ
प्रणीतस्मृतिपुराणादयः इति वेदविहितैहिकफलकार्यभिचारादिकर्मभिर्जायमानदृ ०७ री
ष्टिशत्रुच्छेदादिरूपफलैः पारलौकिकफलकर्मणोपि साफल्यमनुमीयते एवं तद्भि
हितग्रहणग्रहोदयादिदर्शनात्तद्दर्शिताखिलवस्तुनः प्रामाण्यं सिध्यतीति वेदे पुनः श्रु
ति विहीनबुद्धावाविस्मितेन विस्तरतत्त्वग्रहणाद्ये सोऽर्थस्सदासद्गुणमाश्रिते शुभ्रयः सविद्याविज
यी जगाद ११ सिंहोऽयं परमेश्वरः प्रभवतया सर्गस्थितिध्वंसकृत्त्वि सो नित्यमतिर्गतिस्तनुभृ
तां कुर्याज्जगन्मंगलं जेतारो वयमद्य नास्तिककुलप्रध्वंसनाद्वेषिणो जानीमः सहसापरान्
पि परामृतांस्तदीयेच्छया १२ हैताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोद्बुद्धबुद्धिः श्रुतो महाचार्यश

तावधानः इति योगोत्तंसोद्भवोऽभूत्कविः विद्वन्मोदतरंगिणी ननु चिरंजीवेन तन्नाम नाम्ना
हेयागचिंतान्तनीयपदवीनमास्तरंगोगतः १२ इति श्रीचिरंजीवभट्टाचार्यकृत विद्वन्मो
दतरंगिण्यां न्तनीयस्तरंगः ३ अथप्रभृणादिष्टावैशेषिकमतनीत्यावक्ष्यमाणैर्वाचिकः
समतमाह द्रव्यंगुणाः कर्मततः परस्माज्जातिर्विशेषः समवायनामाभावाः षडेते
कथिताः पदार्थाः समाप्य पैतेस्तुरभावयोगात् १ महीजलधामसमस्तत्वभांसिकालादि
गात्मायमनोनवैव द्रव्याणियुक्त्याकथितानितानिनित्यान्यनित्यान्यपिभेदएवं २ अ
थोचतुर्विंशतिसंख्ययोक्तागुणाश्चमीरूपरसौचगंधः स्पर्शोऽथसंख्यापरिमाणनामापृ
थक्त्वसंयोगविभागसंज्ञाः ३ परत्वापरत्वेगुरुत्वद्रवत्वेततःस्नेहसंस्कारधर्माश्चधर्मः अ
थोशब्दबुद्धिःसुखंदुःखमिच्छातथाद्वेषयत्नाभिधाना ४ कर्माणिचोत्क्षेपणनामधेया रपीति ५
वक्षेपणाकुंचनसंज्ञकानि प्रसारणाख्यंगमनाभिधंचपंचेतिगत्याभ्रमणादिलाभः ५
परापराख्यंसमवायिभेदेद्विधैवसामान्यमिदंतुनित्ये नित्याविशेषाबहवोह्यनित्यएकःप्र
दिष्टःसमवायएषः ६ नभस्वदंताःपरमाणुरूपानित्याश्चनित्याद्व्यणुकादिरूपाः पंचापि
नित्यागगनादयोमीमनोणुरेषांविभवःपरेषां ७ कार्यात्मकास्त्रिविधाधराद्यादेहें

वि॰ त॰ द्रियं तद्विषयप्रभेदात् भुवः शरीरं त्विति लोकवर्त्ति स्यादयोनिजायोनिजभेदभिन्नं ८ द्विधा
८ भवत्येव जरायुजोऽण्डजप्रभेदमाप्तायस दैवयोनिजं नृणां पशूनां च वपुर्जरायुजं तदंडजं पन्न
गमीनपक्षिणां ९ अयोनिजाः पुण्यविशेषभाजो महर्षयः पातकिनोपि कीटाः तदिं
द्रियं घ्राणमथास्य दृष्टं महीरुहाद्या विषयाः प्रदिष्टाः १० शारीरता नास्ति महीरुहेषु जीवा
श्रयत्वेपि विनास्थिमांसैः चेन्मन्यते केवलजीवयोगाच्छरीरता स्तात्तदयोनिजेषु ११ अयो
निजं वारिमहो मरुद्वपुर्धरांशसंगव्यवहारसाधनं न पुण्यपापात्मककार्यकारणं पुराकृ
तैः केवलभोगभाजनं १२ वपुर्जलीयं वरुणलोकसिध्यते तदिंद्रियं स्याद्रसनाभिधान
कं नदीनदाम्भोधिहिमादिभेदतो विलक्षणास्तद्विषयास्त्वनेकशः १३ आदित्यलोके म
हसः शरीरं तदिंद्रियं चक्षुरिति प्रसिद्धं चतुर्विधस्तद्विषयस्तु भौमदिव्योदर्याकरजप्र
भेदात् १४ वायोः पुरे वायुमयं शरीरं त्वगिंद्रियं सर्वशरीरवर्ति कंपादिलिंगो विषयस्त्वनेकः
प्राणादिपंचापरभेदमाप्तः १५ एकं नभः सर्वगमित्याहुर्निनिष्पत्तिरस्माच्छ्रवणेंद्रियस्य
एकोपि कालोयमुपाधिभेदान्नानात्वमाप्तो व्यवहारहेतुः १६ एकापि दिक्तत्तदुपाधि
भेदात्प्राच्यादिसंज्ञां लभते विभिन्नां आत्मापि जीवेश्वरभेदमाप्तो द्विधादिमोनेक इहात्र

एकः १७ मनोपि नाना प्रतिजीवमेतत्तः स्पर्शादिका ग्राहकमंतरिंद्रियं सुखदुःखयो
गाढ्हिरिंद्रियाण्यपि नयंति सद्यो विषयान्निजान्निजान् १८ चतुर्दशत्वामलदेहिनो
गुणामहत्स्पृष्टैकादशमाकृतेन वऽदीरिताप्याष्टमहेषा चेतसोः षड्वैवरे कालदिशो
स्तुपंचते १९ रूपाद्याः कथितास्त्रयोदशगुणाः संस्कारयुक्ताभुवि स्वेहाताप्यजलएव
वारिणिपुनर्गंधोज्झिताः कीर्तिताः गंधस्नेहरसोज्झितागुरुतयाहीनाप्यनेनेजसिस
र्शवेगयुतो नभस्वति तथा स्पर्शापि संख्यादयः २० संख्याद्याः पंचशब्दो नभसि परम
मी पंचाद्दिकालयोः स्युर्जीवे नव पंच बुद्धिप्रभृति निषङ्गपिते भावनाधर्माः ईशाने बुद्धिरि
च्छाकृतिरपिकथिता पंचसंख्यादयस्ते संख्याद्याः समवेगो मनसि निगदिताः शाब्द
विद्भिः किलामी २१ रूपाणि षट् स्युः सितपीतरक्तश्यामानि नीलं हरितं तथैति रसाः
षड्वैवं मधुराम्लतिक्तक्षाराः कषायकटुकोपि तद्वत् २२ समीरभासौरभभेदमात्रो गंधो
पि सद्भिर्द्विविधः प्रतिष्ठः शीतस्तथोष्णः परतोप्यनुष्णाशीतो भवेत्स्पर्शइति त्रिधासौ
२३ प्रत्येक प्रभूतत्वापरत्वे च संख्या प्रतिव्यक्ति भिन्नाविद्वैकत्वसंख्या द्रुतोन्याः समस्त
दृष्पादीन्सदाप्तानभिव्याप्य मंतीति विद्वद्भिरुक्ते २४ परिमितिः कथिता परिमाणता १

धर्म १

वि॰त॰
९

प्रभृति चाति महत्त्वमितनामिता पृथगिति व्यवहारनिबंधनं प्रति पदार्थं विभिन्नं पृथक्त्व
कं २५ संयोगस्तु द्वयोर्वयवातिरिक्ताऽव्याप्यवृत्ती मेलनसंप्रतीतेः तयोर्वसंयोगविरोधिभू
तः क्रियैकजन्मा कथितो विभागः २६ परत्वं तथैवापरत्वं प्रतिष्ठं द्विधा कालिकं दै
शिकं चेति भेदात् भवेत्कालिकं ज्येष्ठकेष्वोकनिष्ठं द्वितीयं विदूरस्थितेः सन्निधिस्थे २७
गुरुत्वं निपातैकहेतुर्द्रवत्वं निमित्तं तथाद्यस्य सांसिद्धिकत्वप्रभिन्नं उदस्निग्धमेतन्नमीनेतनि
दानेमनः स्नेहसंज्ञो गुणः शास्त्रविद्भिः २८ त्रिधा सो गुणः स्यात्तु संस्कारनामा स्थिति
स्थापको भावना वेगसंज्ञः सुखं धर्मणैवेष्टदुःखं त्वधर्मान्निदाने समासाद्दृष्टं द्वयोर्याश्च
२९ शब्दो द्विधा स्याद्ध्वनिवर्णभेदाद्बुद्धिः पदार्थग्रहणात्मिका मता सापि द्विधाऽस्मृत्यनु
भूतिभेदात्स्मृतिस्तु संस्कारभवोपदिष्टा ३० प्रत्यक्षमानं परतोऽनुमानोपमानशाब्दा
इति भेदमाप्ता चतुर्विधा ना कथितानुभूतिर्न्यूनाधिकत्वं विनिवार्य युक्त्या ३१ भ्रम
प्रमा संशयपूर्विका भिदा भवभ्रमो रज्जुषु सर्पबुद्धिः स्याणुः पुमान्वेति च संशयः स्यात्तद्
न्यथैवान्यविधो निरुक्तौ ३२ काम्यमानं विदुः स्वविमकाम्यमनेकमिच्छास्तु विस्पष्टास्त्व
साधने वा द्वेषस्तु दुःखजननैकस्पन्दहेतुर्वेयत्नो जननकः क्रियायाः ३३ सुःधेहे

परस्मात्तु श्रुतमधुरं भावस्त्मितानां मम हेतुस्साधीनगुणानितिर्मरुद्वर्षाभः शीतस्पर्शमन
हे: कालाकाशदिगात्ममनोपरमहत्त्व मानेपरेषां परं तोयस्यद्रवत्वाभावविहितानैमि
त्तिकी चान्ययोः २४ वेगोभूजलधामवायुमनसां स्पर्शाः स्थितिस्थापिको जीवाना
मिह भावनात्मगमोभिधः संस्कारकोवुधेः पृथ्वीवारिमहःसमीरमनसां मूर्तेपणाद्याः
क्रियाज्ञेयाःसंभवतो यथा यथामिमानानामत्रतासांस्थितिः २५ सत्तापुनर्द्रव्यगुणक्रिया
स्थापराख्यसामान्यतयोपदिष्टा द्रव्यत्वभूतादिपराभिधानमपरान्यसामान्यमुदाहरंति
२६ द्रव्येषु नित्येषु वसान्नमेस्थानित्या विशेषाश्च निभेदकास्युः संबंधरूपोवयवादि
कानां नित्योयमेकः समवायनामा २७ अन्योन्याभावसंसर्गाभावभेदाद्द्विधामतः
अभावोप्यप्यत्रभेदरूपाः प्रकीर्तितः २८ अंत्योप्यभावभेदोयंत्रिविधः परिकी
र्तितः अत्यंताभावप्रध्वंसप्रागभावविभेदतः २९ अपमत्रिष्टिसंहारप्रक्रियापगाह
त्याहृत्याजगतिपरिविचिंत्यात्मनुभूतः कृपासिंधुर्विश्रामयितुमयमीशः प्रयतते त
नस्तन्नेत्राग्निः सकलभुवने दैवतगणेः समंतेसंहृत्य स्वयमपिलयं याति महसा ३०
अदृष्टस्पृष्टोपि प्रसरितसुषुमा विवृतदा मम तो जीवात्मा कलयति नदुःखं न च सुखं

क्रमाज्जन्यद्रव्ये गगनवनिविनाशं पुनरिमाश्चिरं स्वविलंति प्रबलपरमाणुप्रततयः ४१
यावदायुर्ब्रह्मणस्तावदमलयुमानमपीतिः समुद्बुद्धेऽदृष्टे पुनरपि मिलित्वा समुपे
गतो मद्देशो भूयो जनयति पवमानं प्रथमतः पयः पृथ्वी तेजः क्रमत इह तस्मिन्नुपतु
मांसुवर्णं ब्रह्माण्डं घटयति समस्तं सर्वभुवनैः ४२ अथो हिरण्यगर्भं समुत्पाद्य प्रजासर्गाने
युक्ते तत्र सोऽपि निजात्मानं तनुगुणगणपरिपिंगरुचिरं विदित्वा नाथ्याप्रथितपरमा ज्ञौं
मायादिव्याद्वैतैः प्रजासृष्टिं ब्रह्मा तदनु कुरुते दृष्टवशतस्त्वनुवेद्या न्वृते न जगदधिपतिः
सर्वविदसौ ४३ ईश्वरेच्छानियमनदिक्कालसहकारिणा स्वस्याद्दृष्टेन सर्वोपि फलभा
जः शरीरिणः ४४ निःकामधर्माचरणादधर्मद्वेषाद्धिरण्यश्रवणादिजनतत्वार्थबो
धेन जननमुक्तिकान्तिर्भीः स्वनिवृत्तिरेति ४५ स्रष्टा सृष्टिविधानतो स्वभरणाद्विश्वस
विश्वम्भरः संहारक्रियया हरः समस्तकर्मानुरूपैः फलैः आर्याणाम्यसमस्तकार्य्य
करणे सम्प्रत्ययन्नित्यथाः सर्वैर्भावितनानामङ्गलपुनीतं गीतं रङ्गावली ४६ द्वैताद्वैतनम
तादिनिर्णयविधिप्राप्तुदृढबुद्धिः अतो भट्टाचार्यप्रणीतावधानश्रुतियोगोद्भवोः स्तुतक
विः विद्वन्मोदतरङ्गिणीमनुचिरं जीवन्नतज्जन्मनाशास्त्रे याश्चिता तुरीयपदवीं तस्मा

स्तरंगो गतः ४७ इति श्री चिरंजीव भट्टाचार्य कृत विद्वन्मोदतरंगिण्यां चतुर्थस्तरंगः
४ अथ प्रभुणादिष्टो मीमांसकः स्वमतमाह देवो न कश्चिद्भुवनस्य कर्ता भर्ता न हर्तापि
च कश्चिदास्ते कर्मानुरूपाणि शुभाशुभानि प्राप्नोति सर्वोपि जनः फलानि १ वेदस्य कर्ता
न च कश्चिदास्ते नित्यो हि शब्दा रचनास्य नित्या प्रामाण्यमस्मिन्स्वत एव सिद्धमनादिसिद्धेप
रतः कथं चित् २ आद्यन्तशून्ये त्र जगत्प्रवाहे क्रियाभवेत्कर्मत एव सर्वा कर्मापि पुंसां भव
ति क्रियातो बीजांकुरन्यायतया न दोषः ३ यागादिकार्य्येष्विह भागभाजो मंत्रात्मका देव
गणा निरुक्ताः कुतो वपुः कर्मवशेन भोगं कुर्वन्ति सर्वेपि चराचरस्य ४ इत्युदीर्य्योपरि
तोवलोकयति मीमांसके तार्किकः अनास्तिकोपि श्रुतिबोधितार्थ प्रमाणतामत्युपवि
राजमाने ईशस्य कर्तृत्वमनादिसिद्धमाश्चर्यमाश्रमया करोति ५ दृश्यान्यदृश्यान्यपि
देहवन्ति दैवोत्थान्यदैवोत्थानि च तानि तानि ईशस्वरूपाणि निरूपयन्सन् कर्तृत्वमावेदयती
ह वेदः ६ मीमांसकः सभयं प्रामाण्यमेके विधिवाक्यतानुगतस्य वेदस्य वयं वदामः
ईशस्वरूपस्य निवेदको यं वेदो न मानं स्यात्तोर्थवादः ७ तार्किकः सस्मितं ज्ञाने भवान्ने
व नन्वायवादात् ये तल्लज्ञोगति विजेता अत्यल्पमेव स्फुटमाह वेदे पदे शतो मानमयो

ग

ह

वि·त· प्यमाने ८ मीमांसकः ईशो जगत्कर्तेति हर्तेतीदं प्रतानवीत्यमदमस्कल्पानां स्वच्छंदमाने
११ दपरं पुरायैकिं धर्मकर्मादवनोनराणां ९ तार्किकः आत्मामोहः अहो यथात्रैवमहीम
हीमहेशः सेवानुरूपस्य फलस्य दाता तथा जनानां जगदीश्वरोपि कर्मानुरूपस्य फलस्य
दाता १० इत्येवं जगत्कर्तुः स्मृतिकर्तृत्वमपि यद्भवान प्राकरोतीति तदप्ययुक्तं तथाच भ
वस्य विलयस्य च प्रतिपदं प्रतीत्युद्भमात्कथं भवतु नित्यता कथ्यते पुण्यवेदस्यापि मीमांसकः
अयं स्फुरति सध्वनिः स्फुरति सैव वर्णावली प्रतीतिरिति नित्यता कथ्यते तिभ्रमं तत्र च ११
तार्किकः सालोपं अहो तदिदमोषधं पुनरम्भस्त एवालयः सत्व शिशिरागमो भवदिति
प्रतीतिरपि या तथा स्फुरति सध्वनिः स्फुरति सैव वर्णावली प्रतीतिरिति गादते हन्त मत्ते सना
नीयतां १२ अनित्यपदमागमेनेन हि तिपाद् वेदे पुनः स्मृतिः कृतिरिति निष्पितां कथ्यते किमी दा ४
याम्भवेन प्रमाणपदमाप्नुयात्कथमनीश्वरीयापि चेदतः स्मृतिरियं स्मृतां जनिततथ्यमेशी णा
कृतिः १३ यच्चोक्तं मतेष्वन्योयं जगत्प्रवाह इति तदप्ययुक्तं महाप्रलयस्यैव जगत्प्रवाह
ध्यानत्वात् मीमांसकः अहो महाप्रलयोत्तरमपि सृष्टिर्भवत्येवेति न सोपि नदंतः तार्कि
कः सकीदृशो महाप्रलयो यदनंतरं पुनः सृष्टिसंभावना तथाहि त्रिविधः प्रलयः ॥

दैन्यदिनप्रलयः खंडप्रलयो महाप्रलयश्चेति तत्र ब्रह्मणो रात्रौ पृथिव्याद्यधोलोकानां
जलप्लावनं दैनंदिनप्रलयः ब्रह्मणोऽपवर्गे सति जन्यद्रव्यानधिकरणकालः खंडप्रलयः
एतद्द्वयं च पुनः सृष्टिरस्त्येव क्रमात्सर्वेषु जीवेषु मुक्तेषु भोक्तुरभावात् जन्यभावानधिक
रणकालो महाप्रलयाख्यो भविष्यति तदनन्तरं च कदाचिदपि पुनः सृष्टिरिति स एव न ७
से जगत्प्रवाहस्यान्तः मीमांसकः किमीदृशे महाप्रलये मानं नार्किकः विमुक्ता भोक्तारः
पुनरपि न संसारविषये न वा जीवात्मानोऽनन्ता न वन्ततयोऽल्पद्येपरेक्रमादेव प्राप्तेन दवि
लजने मोक्षपदवी मभावाज्ञो कृणाकण्यमापि भवो नैव भविता ४ यद्योक्ते मैत्रात्मको
वा एवदैर्घ्यादावाद्धमादिभागभाजो नुवाकोतिविशेषशालिनः तद्यथोक्ते संभविति
श्रुतिस्मृतिपुराणादिप्रामाण्ये मीमांसकः ब्रह्मणो वा दैन्यादिमैत्रेण दीयमाना द्वृतिय
दिब्रह्मैवाधिगच्छेत् तदिह यजमाने ब्रह्मणो नाहृश्यादृतिकः प्राप्नोति नार्किकः ब्रह्मा स्वय
•मेव यथा स्वदते प्राणाद्यादृतिं पुरुषः स्वयमेव भक्तेन तत्स्वप्यानिव तथैव हो मो यावि
वं धिं साङ्ग्ब्राह्मणास्वोहेशानदत्तां यादृतिः स्वत्वमिदं हारपालजनकेतिकानुपपत्तिर्यस्मै तो

वि॰ नि॰ वान् मंत्रैराराध्यं देवमयाकुर्वेलोहोधकतिगमादिग्रामात्पवंडनेचार्धीकृतामेमी
१२ करोति इत्याकर्ण्य वेपमानाधरे मीमांसके सति वेदान्ती किमहो मिथ्याभूते जगति या
गाद्याहुतिभागनिर्णायककोलाहलैः तार्किकः साटोपं वयं वलयुक्तिर्गाढधाराव
३७ र्षिणो निराकृता विप्रतिपत्तिगणाः न हि मायाजगतो पतितेष्वपि न मा मायिनी वत्ति कः कु
रुतां मूर्खता विपिनान्यधितिष्ठति केशरिणि हि द्विरदः कुलेन न तदाकुलता १६ वेदा
न्ती सस्मितं समन्त्रसत्य मिथ्याप्रपंचान पदार्थमार्गानादाय तद्युक्तिशरान्कि रसैः ब्रला
द्भमेकं शरणीकृतं स्मकं ध्यमममस्या हृपि भीर्भवद्भिः तार्किकः कीदृशं नहृत्स्व
रणीकरोति भावान् वेदान्ती शारीरस्यान्तःकरणगत भागः समम्भवति हि धीशोधनस्य
याप्रतिफलित भागो हरिरपि यदालेख्यस्पर्शो वहति जगतीनप्यसदृशी निराकार
धामस्फुरति परितो ब्रह्म तदिदं १७ अपि च कामक्रोधमनोज्ञान्तरालपतिते लोभाग्र
दंष्ट्राकृते सर्वांगीणबलैर्विकाशितलोभामोहजिह्वागते मायानाम्नि निशाचरीजगदि
दं ग्रासीकरोति तमणान्कोमच्चमनतो जगत्यविदित ब्रह्मैककर्ता जनः १८ न देव ब्रह्मस १२

वैषांस्वरूपेपरेतु दृश्यतेनखिलुवामसमाहृतंकंठगेकनकभूषणायुष्यांतद्वदेवमनसा
हृतेनदृश्विस्वरूपमवगम्यतेजनैः १९ मूर्तिशः शमदमादिसाधनेष्विनएवविलयेग
तेमति मेद्यमुक्तरूवशीतदीधितिर्विष्वगामिनिजधामवीक्ष्यते २० माहृगुरूव
चसांतुकाकथामर्वैयोगिमनसामगोचरं ज्ञानमोक्षमयमेकमद्भुतं सर्वगंजग
तिधामनतमदा २१ स्वभ्रपथावीतिनगेहदेहजातेप्रबोधेविलयंप्रयाति स्वमानतेवि
श्वमदस्तथैवद्दष्टैस्वरूपेविलयंप्रयाति २२ ब्रह्मण्यवमनुर्त्य[illegible]नमन्नत्रैवलीयते बु
द्धदारूवतोयेषुशूलकेयोरजतेऽथव २३ तार्किकः साहोयं मन्यतामिह मध्येतज्जगतांमिथ्येति
कीर्तयन् लज्जाभयोभयत्यागान्नास्तिकस्यप्रभभर्भवाव २४ वेदांतोश्रुतिरेवब्रह्मणो
ऽद्वितीयत्वंप्रतिपादयंतीजगतोमिथ्यात्वंप्रतिपादयति तार्किकाः श्रुत्याग्रहः तस्या
द्वितीयत्वेनाप्यवर्थीकर्तृत्वादिकमादाय कश्चिन्मिथ्यात्वकथनमप्यनिश्वरत्वादिकमा
दाय तथाहि एकोनरेन्द्रः द्वितीयालकोयमेकोवनेरत्नतिगाप्सुगोपः एकोवुधो
ध्यापयतीतिवत्स्यादीशोयमप्येकश्रुतिप्रसिद्धिः २५ किंच यएववेदोब्रह्मनिरूपयति

मात्वमेतत्सारं धर्माधर्मौ स्वर्गनरकादिकं वृथमोहोऽतस्तत्र पापं देवाराधनादिकं च कथयति
तत्कथं संभवति ते सारस्य वास्तवमिथ्यात्वे नहि वेदो मिथ्याभूतार्थमिथ्याभूतं प्रेरयति
वेदोऽनीशः कोऽपि के देवाः के च वेदास्तत्र देवितं नमेऽपि किं को विधिः को निषेधः कः कर्त्ता
किं च पापं सुकृतमपि तयोः किं फलं कोऽस्य भोक्ता को ज्ञानः के वि नष्टः स्वजिनोऽकिमिह
कः कः पिता के वमाता को वा वृद्धः को विमुक्तः सकलमपि परं चिह्नं नत्रमसत्यं २६ नास्ति-
कः सहासं एवं सति त्वमपि कः किं ब्रवीषि किं वा तत्र दृष्टं सत् कं मपि मिथ्यैव मिथ्यावादि-
न्से इति सर्वे हसन्ति स्म अथ तार्किकः उद्दैमवलोकयन् ये त्वां हरमपास्य कर्मणा
रूढप्राधान्यमाचरन्ते ये पिनाकपदं ये तु निर्गुणतया निंदन्ति कर्माणि पिनाकधृक् त्वच्चरणा-
रविंदयुगलध्यानावधानान्मया नीनामकपदं वकाउ च समामध्यासते नूनं ते किल २७
द्वैताद्वैतमतादिनिर्णयविधिप्रोद्बुद्धिः श्रुतो भट्टाचार्य्यशतावधान इति योगींद्र-
देवाभ्रकविः विद्वन्मोदतरंगिणीं नानु चिरंजीवेन तज्जन्मना शास्त्रं यारचितं तत्र पंच-
मपदे नास्तिकसौगतः २८ इति श्रीचिरंजीवभट्टाचार्य्यकृत विद्वन्मोदतरंगिण्यां

पंचमस्तंभगः ५ अथ प्रभुणादिष्टः सांख्यवित्तत्वमतमाह आद्यात्मूलप्र
कृतिः प्रदिष्टा सप्तापरे स्युर्महदादयोपि विकारभूताः किल षोडशान्ये तत्वं चतु
र्विंशतिसंख्यमित्थं १ अंभोजपत्रे जलबिंदुनेव निर्लेपरूपेण विलासहेतोः प्रक्री
डत्येव पुरुषेण सार्द्धं तत्वानि पंचाधिकविंशतिः स्युः २ मूलत्वमेवाखिलकारणत्वा
दव्यक्ततानेंद्रियगोचरत्वात् अनादिनाकारणमंतरेण निवेदिताभ्याः प्रकृतेः स्वरू
पात् ३ उदीरिताः सत्वरजस्तमांसि तत्साम्यरूपप्रकृतेरवस्थाः भोगस्य भेदात्पु
रुषस्य भेदस्तद्भेदतो हि प्रकृतिर्विभेदः ४ महानहंकार इमावुभौ च तन्मात्रसंज्ञा
अपि पंच चान्ये उक्त्येवमेते किल सप्त सांख्यैर्गणाय सप्तकोमहदादिनामा ५ तन्मात्रसं
ज्ञास्त्वपि तत्र शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसश्च गंधः शब्दोयमित्यादिकसर्वलोकसाधा
रणैकव्यवहारसिद्धाः ६ ननु कज्जस्यतया विनिवेदितं बुधजनैर्महदादिगणस्य
या॰ तु प्रकृतिरूपविकमेव सनातनं विकृतिनामपथापियतास्थितं ७ नभोवायुस्तेजोजला
निक्षितिरेभ्य इत्यमी पंच संख्या महाभूतसंज्ञाः तथैकादशैवेंद्रियाणीति भेदाद्विका

॥

वि॰त॰
१४
14

दाभिधाःषोडशामीनिरुक्ताः ८ श्रोत्रंत्वचाचक्षुरथोरसज्ञाघ्राणंचेतिज्ञानक
र्मेंद्रियाणि वाक्पाणिपादाःस्युरुपस्थपायूकर्मेंद्रियाणीतिमनोद्विभावे ९ ज्ञा
नाश्रयत्वात्सुखदुःखभागोनिर्लेपतत्पुरुषस्यबोध्या प्रकृतेस्तुनानामितमम्
त्तमेवपश्यत्यसौसावितथानरात्मा १० ततोहपैनैवसमेत्ययोगंप्रसूताप्रकृते
प्रकृतिर्महान्तम् यथाभिधास्यैःव्यवसायरूपबुद्ध्यन्यनाम्नोमहतोऽष्टभेदान् ११
धर्माभिधंज्ञानसमाह्वयंचवैराग्यमैश्वर्यमहोविरोधाः धर्मादिकानांपुरुतमस्त्वगुणो
सत्वांशजातोभ्रतिरुद्दीरितेषां १२ ततद्विरोधेकगुणामधर्मादीनांचतुर्णांतमसःसकाशा
शान् तस्मात्तुविद्याद्रजसोतिदुःखमाच्छादकत्वात्तमसोविमोहः १३ अहंममत्वोन्या
ह्यभिमानरूपोऽहंकारउत्पद्यतएवबुद्धेः अहंकृतेरस्युपर्यानितन्मात्रसंज्ञान्यपिचें
द्रियाणि १४ तन्मात्रतोपिप्रभवेत्क्रमेणतत्तद्गुणाधिष्टितभूतसृष्टिः शब्दाश्रयाका
शसमाह्वयस्यस्यात्कवतन्मात्रतएवजन्म १५ शब्दादियुग्माश्रयमारुतस्यशब्दादि
तन्मात्रयुगात्प्रसूतिः धाम्नस्तुशब्दप्रभृतित्रिभाजस्तन्मात्रतःशब्दमुखत्रयात्स्यात्
१६ जलस्यशब्दादिचतुष्कभाजस्तन्मात्रतःशब्दमुखाच्चतुष्कात् शब्दादिपंचाश्र

५

पञ्चतन्मात्रेभ्यः शब्दादितन्मात्ररूपं चैकान्यान १७ एवं महाभूतगणो मिलित्वा शरीर
मनुष्याद्यन एवं जंतोः जङ्गमं सोपाधिकनामुपैति तज्ज्ञैरिति देहमदाहुरंति १८ शरीरसं
सर्गविशेन चैव समस्तकार्य्यं प्रकृतिः करोति भुनक्ति भोगं पुरुषस्तु विगणः पंगुवदन्धवत्स्या
द्भयोर्योगः १९ प्रत्यक्षमनुमानं च शाब्दो बोध इति त्रिधा प्रमाणमनुमानैकगम्योऽत्र
पुरुषो मतः २० दुःखाद्यनित्यं प्रकृतेस्तु योगाद्ज्ञानतः स्यात्पुरुषस्य बंधः संसारिणो
दुःखमयत्वमेतत्सर्वं सविदुःखनयोपदिष्टं २१ यागादिकार्य्यं यदपि प्रतनुहिंसा स्वर्गान्तरं
१६ स्यान्नरकस्य कर्त्री तथा तथा वेदविविधितत्वात्कर्म हेयादेव फलद्वयस्य २२ अस्य विदि
त्वा सकलार्थसाध्यं नाहं न मे किंचन मेतमोऽयं पुनः पुनश्चिन्तयतः किलेति ज्ञानोदयः
स्यात्पुरुषस्य कोऽपि २३ यथा प्रत्ययो प्रेतकवत्पुरस्तात् द्वयेन दोषः प्रकृतिं स्वकीयां जानाति
चेयं तमदुःखहेतुर्वैधस्य कर्त्रीति विनाशिनी या २४ सापीत्यमाणप्रकृतिस्तु पुंसा विना
समायात्यतिलज्जनेव तया विमुक्तः पुरुषोऽपि मुक्तिमायाति दुःखत्रितयेन हीनः २५ उ
पदीपेत्तत्सोऽभूत्ते सांख्यविदं प्रतितनार्किकः यदुक्तमेतद्भवतावताद्य यावे धर्मिसाकृतमु

वि·त·
५५
15

प्रवृत्ता स्वर्गाच्च तस्मानेन नरकस्य कर्त्री सा पीति तत्फलं महानेन मन्ये २७ यतः बलवद्यदनि
ष्टमावहेच्चन तदिष्टं पुरुषप्रवर्तकं यदहं मनुतेन न मानवो मनुष्यः सद्विषं भक्षयेत् २८
अतो न वैधी हिंसा पापजनिका तथा सति नरकभीरुणा मभिज्ञानां महर्षीणा मपि प्रमा
णादौ प्रवृत्तिर्न स्यात् नहि वेदेन स्वरो नरकमार्गं दर्शयति सा चावित्सास्मिन् एतन्त सिद्धा
न्तं यस्मात् तस्माज्ज्ञानेन भवादृशेः प्रमाणं पन्थ्यानेप्रायो वेदे हिंसा निषेधके २९ तार्किकः
सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेत् इति न्यायेन सर्वत्र शास्त्रस्यार्थः प्रवर्तते ३०
तथा च वैधेतर हिंसैवाधर्मजनिकेति नादृश्यशास्त्रीतिनात्पर्य्यम् अथ मीमांसकः सर्व- स
साधुसाधुभवतेदृभाषितेन सम्यगर्थमधिगच्छामि एवं च अस्य मेव जगदेव महान्मुनिर्वदन्तव
मधिगत्यजैमिनिः ३१ तार्किको मीमांसकमुद्दिश्य एवं यद्देषजेशयाः प्रकृतेः कर्तृत्वं पु
रुषस्य ज्ञातृत्वं भोक्तृत्वं चाहतद्दप्यपुक्ते कर्त्रीदिन्द्रियाणामौत्पादिनाकर्तृत्वानां सामानाधिक त्वमोह वृत्ति ३
रणप्रतीतेः अतो ज्ञाता भोक्ता च पुरुष एव कर्तेति सिद्धं अथ सत्तो मे सांख्यविदुषि प्रभुप्र
ति उत्पन्नं त्रिकिमयेतत्पूर्वमिति यद्गुणयन्ति मीमांसकादुल्लेखं पयमपत्यदो जगदनो मायेति वे

भी ताम्री ३

दोनितः सर्वेषामपिमूलकारणानयासांख्याप्रकृत्याहूयंतनेहष्टम चाचिंतांसुखमयीधारा
मयारादिशेत १२ हैतोहैतेमतानिएयविधिप्रोद्दबुद्धिः स्फुलोभट्टाचार्य्येशानावथानंत्रति
योगोसेद्धवोभूत्कविः विद्वन्मोदतरंगिणीनतुचिरंजीवेनतत्कृत्मनाणाम्नेयारचितेन्ह
षष्टपदवीतस्यास्तरंगोगतः ३३ इतिश्रीचिरंजीवभट्टाचार्य्यकृतायांविद्वन्मोदतरंगिण्यांषष्ट वि
स्तरंगः ६ अथप्रभुणादिष्टाः यातेजलवित्त्वमतमाह योगएवकार्यैताविमुक्तिदःस्मृत
वृत्तिविनिरोधनेह्यिपत तच्चवाह्यविषयान्निवर्तनाच्छेनसांतरभिवेशनेमतं १ तत्रचित्तस्य
पंचधावस्थाक्षिप्तमूढविक्षिप्तमैकाग्रनिरुद्धभेदात तत्रक्षिप्तमनुद्रिक्तेनरजोगुणेनसुखदुः
खसाधनविषयेष्वप्रेरितं तच्चसदैवदैत्यानांतत्प्रकृतिकानांचमानुषादीनां तेषामेताः
क्रियाः दंभाभ्यासाघट्टग्रंतरंगशारीरिकैश्चर्याद्यैहिकभोगहेतोः तेषाभिलाषाभिमदाभिभूताः
परोपतापायतत्परेति २ अर्वाचीनतेसंपदमुग्रभावाःप्रचंडदंडैर्वशयंतिलोकान तिरं
तिनित्येहिजदेवधर्मानतीप्सरेसदीमिहेवदंतः ३ संपन्नमेयंममभूत्पराचिसंपनिसद्वे
रधिकाभविसी इतामयेनेरिपवःपरेपिवलान्नियम्याविविधैरुपायैः ४ इत्यादिभिर्हेर
तरप्रहतैर्मनोरथानांशातकैरनेकैः क्लिश्यंतिसंपत्स्वपिशांतिहीनाद्दःश्वरकामाःपरि

वि॰त॰ नोऽभ्रमंतीः ५ दुरात्मनामात्मनिमानभाजांयथ्यापथ्यासंपदुपैतिवृद्धिं तथातथामोद्
१८ मदप्रवृत्तैपरोपदीपमनः प्रहृतिः ६ विद्याद्विरूपात्मकहृन्मनीत्वाणाताराशनाद्युष्टजनाश्र
16 यष्व किंत्वासुरमैः परिणामदुष्टैर्भोगैः सवोद्भाः विषयेंद्रियोत्थैः ७ मूढमुद्रिकेनतमोमु
णेनक्रोधादिप्राचुर्थ्यानित्रिस्वधिपरोपनायादिरूपविरुद्धकृत्येषुरः स्वेमाथनचिषयेषु चनि
रतं नचसदैवकृत्याकृत्यमगणयतोरतः पिशाचादीनांतन्मकृतिकानांचमानुषादीनांमे
षामेताः क्रियाः उक्तंत्वणाक्षीयविधिंतमः स्थानिपीडयेतः स्वशरीरमात्रक्रोधेनहिंसेक
पराः कदाचिनयथ्यरंत्येवमनीष्वरत्ताः ८ मलीमसाप्याशुचयोन्टशंसाः सदान्दतंभाष
णमाचरंतः पापादिभिः कोपकर्षयभावात्मपः फलानिनिपयंतिनेहि ९ आमुमह
ह्वोदुनमेवनाशावनीमनिक्लेशकरीपरेषां मारयंतितेसंपदमुग्रभावात्मपः प्रभावेणनुष्या
पिलब्धा १० अधर्मतः संपदुपैतिवृद्धिमधर्मतः सर्वजनोविभेति अधर्मतः सर्वसुखा
निचस्युरधर्मतः कः पुरुषार्थआस्ते ११ नत्वमित्यादिकयाकुयुक्त्यानिरर्गलंपापविधौ
प्रवृत्ताः स्त्रीप्राणवित्तादि[illegible]निपरेषामिच्छन्तिदुर्वीरतरेंद्रियार्थाः १२ अधर्ममेकंपमधि
यापवृत्तायमोदयधर्मैकधियानिहंतः मायत्नमायन्तकपयंतिमूढबुद्धेरमायनापिमायु

२८

हतान १२ अमेध्यकोच्छिष्टविगंधिदग्धविस्वादवस्त्वर्युषितान्नाशनालेः सदाकुचे
लामलिनस्वभावामालिन्यवहुलानि निर्द्धृणाश्च १३ जिह्वेचेन्द्रियार्थव्यतिलोलुपत्वादज्ञा
तलज्जाविषयेष्वरताः भयंनिद्राहेतुकुलेनतकल्याच्छिन्नाभिभूतेनः परिमुष्यमाणाः
१४ विवितिममुद्रिकेनसत्वगुणेनवर्णांतिप्रादुर्भावितज्ञेनसमाधनेनविरतिएवैकमानेदसा
धनेषुणावस्तुपरीक्षापरसंगंधादिविषयेष्ववतिष्ठन्ते तच्च सदैवदेवानांतेन्यहानिकानां
चमानवादीनां तेषामेताः क्रियाः सत्वाश्रिताभक्तिविशेषभाजः श्रद्धावशादीश्वर
मेवयेतः चरन्तितेशास्त्रविधानपूर्वकंतपांसिदेमादिभिरुक्तानि १६ धर्मेषुवेदेषुक्त
तानुरागाविशेषव्योगेषुचवद्धभावाः दयालवोदीनजनेषुनित्यंचरंतिपुण्यानिविधा
नपूर्वकम् १७ यथायथाहृद्गुणायितिसंपतथातथातेधिकशीलवंतः सर्वोपकाराय
मतिः प्रवुद्धादानायभोगायधनानितेषां १८ वंधूनमात्यानपिपालयेतः सदैववृद्धा
नभिवादयंतः इष्टांशीगुणानामपिमानयंतोनमोतिकीर्त्यापरिपूरयंति १९ दुःस्थप्रभो
गार्थमचिंतयेतः परोदयंन्नमविद्विषंतः यथोपपन्नैर्विषयैःस्वकीयैः संतोषमेत
न्नियतंभजंति २० सतोभवेत्संपदिनप्रमादोनवाविकारोविपदुग्रमपि ग्राकोपितो

प्येवकजनैर्नैवचनैर्नैवाभवेदारुणकर्मकारी गलत्स्वभावशादेव सदाभिभूतेः कामादय
स्तेफलशालिनो न सुशीलता सर्वजनानुरागान्वितो स्यमाते सर्व्वमहोभवेतां २२
17 सदोज्ज्वलाः स्त्रिविधरसालमिष्टपथ्याशिनः साधुजनाश्रयाश्च उद्वेगहीनानकदापिदीनाः स
विनकालेगमयंतिसंतः २३ अत्रगुणत्रयभाजामपिसंसारिकांतानतन्ज्ञ्णात्कर्षोनतन्न
णित्वेनव्यवहारइतिबोध्यं इत्येवमेतास्त्रिस्वोत्स्यानयोगोपयोगिन्यः अत्रैवरजस्तमसो
रत्यंतापकर्षात् शुद्धसत्वमात्रोत्कर्षेणचित्तस्यवहिर्वृत्तिनिरोधेसतिश्रवणवृत्तिलाभादेका
ग्रावस्थासंसंस्काराणांसर्वासांवृत्तीनांप्रविलयेसतिचित्तस्यनिरुद्धावस्थाभवतीति इमे ६१
वस्थेयोगिकेवैराग्याभ्यासाभ्यांनिष्पाद्येते तथाहि नित्यमप्यनिमित्तसंभवंकर्मकल्म
षविनाशनेचपतत् तत्कृतोनिखिलकामनामृचः काम्यकर्मसुकृतेष्वपिकल्पित २४ कुर्व
तोविषयदोषभावनांसर्वभोगविरतस्यदेहिनः सर्वबाह्यविषयादनादृतंचित्तवृत्तिरभि
तोनिवर्तते २५ तदैवैवैराग्यजनकंविषयदोषदर्शनमतः केचनविषयदोषाः प्रद
र्श्यंते तथाहि पीतवानतवहलातपाहिभिः क्लेशाएवपरितोविजृंभतः दृश्यतेप्रकटए
वदेहिनामत्रकीटपशुपतिशाविनो २६ भूतलेसकलदेहदुर्लभंमानवीयमपितन्मवे ७

द्भवेत् सावधानमनसानभूयतेनहिसंरचनाभिधीयते २७ तत्रमाभवजनोदविशताचेद्द
वैक्किमपिनैवरोचते किंकरोमिपरितःक्रयामिवाकिंभविष्यतिममेतिचिंतया २८ दारत
स्तनयतोन्यलोकतोनिर्द्दतःपुरुषाण्यगर्हणा पापकर्मनिरतोधनार्जनेनिंदतिस्वजनमे
वकेवलं २९ चेद्धनंभवतितर्हिसंचयेरक्षणाधिकतयाविवर्द्धने तत्रतत्रविषयेनिरंतरं
क्लेशमेतियतमानमानुषः ३० नद्धनंसमधिगम्यमाप्यतेजायतेनरककारणंक्रिया चेन्न
तिःसकृतएवजायतेजायतेनदपिबाधनेमहत् ३१ चेद्विवाहहृदयेननजायतेशोकदा
ममवधूर्भविष्यति दारहस्यपदवीगतेवमेचिंतयंतिसततंविषादतः ३२ चेद्विवाह
चेटनापिजायतेतत्रसापदिविरूपणालिनी नहिजन्मविफलंवदन्त्यसौसंस्त्रीयदितदा
भयांतरं ३३ किन्नुशीलसहिताभविष्यतिकिन्नुदुष्टचरितादपेष्यति किन्नुयास्यतिमनोन
रूपतोचिंतयंतिसुखमेतिनोजनः ३४ पुत्रजातसुतसकुरंतचिंतासंतापसंतापितचित्तवृत्तेः
क्लेशाभवंधुविविधप्रकाराःसावायदारानरहानमस्याः ३५ आत्रलक्षणावशपरंपरेयम
देकश्यानतयानिरस्ता मांवत्समामाघकुलेयदाहालुमोदपिंडाःपितरोमदीयाः ३६ अपा

वि-ना- हि विनाशने केऽपि तेन न शान्तिकथमप्युपैमि । ब्रवीमि जातस्य तनात्मजस्य शोकातिरेके वच-
१८ नाममृतस्य ३७ जातेऽपि पुत्रे समवाप्स्यसि मोऽपि त्वमिति सचिन्तो नियतं तनोति धुरंधरो वा कुल-
18 घातुको वा कीदृक्स्वभावो भविता प्रजातः ३८ नचेत्कदाचित्कुलपांसुलः स्याल्लोकाद्वधीत
स्वकुलस्य नष्टो वदामि किं दुःखानामनन्तं तत्र सर्वे पितृप्रशंसाति पदे पदे पतन् ३९ स वा कदाचिद्य-
द्विभाग्यशालीन पापी हि दुःखाय भवत्यनेके तस्मात्सुकर्माप्यपि मत्तरत्वान्निन्दन्ति दैवकृपदेऽभिषि-
च्य ४० जातेऽपि दृश्यास्यति वानवति भ्रष्टः प्रदाजीवति चेद्व्यथैव इत्यादि विनाशनकैरनेकैर्वि-
वेचकैरप्यनुभूयमाने ४१ भवानविद्यासमवाप्तभोगाल्लब्धप्रतिष्ठाः प्रियराज्यभाजः सन्तो
षमन्तः कुभजेति हि तेन निरन्तरं क्लेशमयो न यः स्यात् ४२ स्वर्गस्थितस्यापि निपातशोकापको-
तरालोपनतो न शान्तिः क्षीणेषु पुण्येषु मतिर्मर्त्यलोकमुपेत्य कर्माणि पुनः करोति ४३ य-
थाप्यनेकधःस्वमार्ति विधास्य भवाम्यपक्ले कपरतस्तदर्थं इत्येवमाना शनकैरनेकैर्भ्रमन्ति
वातिवातैरिव नीयमानाः ४४ हा जन्तवोऽत्र स्वपदात्प्रमेन न शान्तिमायान्त्यनिलस्येव परे
तेमी यो निभृतास्तनास्तु क्लिश्यन्ति हा हन्त परिभ्रमन्तः ४५ इत्थं विवेचनपरायणतेऽप्य नात्मा
संसारबन्धननिबन्धनबद्धमनो न त्वाप्युपायमनपाय्यमभिधास्य हासमतिर्भ्रतिपन्नम

द्धाशिवस्य ४ तत्राभ्यासोयोगोपयिकान्तोपुनःपुनरनुष्ठानेत्तुपायाः श्रद्धावीर्यस्मृति
समाधिप्रज्ञाः श्रद्धात्तुयोगविषयेचेतसःप्रसादः वीर्यमुत्साहः स्मृतिरनुभूतानामसं
प्रमोषः समाधिरेकाग्रताप्रज्ञात्वात्मनात्मस्वरूपस्यप्रविवेकः अत्रापिश्रद्धादयश्चोत्तरो-
त्तरमुपयोगंभजन्तेतियोगोपयिकाभवन्तीतिज्ञेये तथाहि चेतःप्रसादादुत्साहस्ततस्तस्मादेवंविश
वैमनुभूतानामसंप्रमोषस्ततश्चैकाग्रतातन्तोज्ञातव्यप्रविवेकइति अथयोगस्यापराण्यष्टां
गानियथा यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयइति स्तेयकर्मवि
रतिर्दयार्जवंक्षान्तिःशौचस्थलत्योमिताशनम् सत्यभाषणमजीवहिंसनंब्रह्मचर्यमितिनिय
मादश ४७ आस्तिक्यसंतोषतपःशौचदानानिलज्जामतिश्चहोमः सिद्धान्तानांश्रव
णंजपश्चयोगाङ्गभूतानिनियमादशैते ४८ पद्मासनस्वस्तिकभद्रवज्रवीरासनानीतिचपं
चभेदाः सुखावहायोगोपहितासनानांतथापरेपंचशतप्रभेदाः ४९ शरीरसंचारिमरुत्सं
चारस्याहितस्यराहित्यविधिर्विधाता पूरकंकुंभकरेचकाख्यंयत्कर्मतत्कर्मकरंतृतीय
म ५ इन्द्रियाणांबलवतोविषयेषुविहारिणाम् तेभ्योनिवर्तनंयत्नस्प्रत्याहारस्तयोहित

वि-त०
१९
19

न्त ५१ अंगुष्ठाद्ब्रह्मरंध्रांतैरेतेनेषु तेषु स्थलेषु यत् धारणं प्राणवायोस्य धारणेयमुदाहृता ५२
ध्यानेन योगांगमहो निरुक्तं यथाकठ्रूपे हृदयारविंदे यथोक्तरूपस्य शिवस्य शाक्तेर्यथोक्त
रूपेण विभावनेयत ५३ निरुद्धवायुर्नवरुद्धचेंद्रियं यदेकताभावनमात्मनासमं शि
वस्य शाक्तेरविभक्तरूपतः समाधिरेषोभिहितो हियोगिभिः ५४ कामस्य कोपस्य तथैव
लोभमोहाद्यनुदोमत्सरताषडेवम् विघ्नानि निघ्नंति हि योगमार्गे तेद्वानि चैतानि नतै रूपा
यैः ५५ उक्तैवमेभिरभ्यसेर्यमादिभिरुपायैरेताः सिद्धयोपि भवंति तथाहि अहिंसा
भ्यासेनास्य सन्निधौ सहजविरोधिनोप्यहिनकुलादयः परस्परविरोधं परिहरंतो वसंति स
त्याभ्यासेन क्रियाणां कृतरचितफलावाप्तिः अस्तेयाभ्यासेन स्वत एवाखिलरत्नान्युपति
ष्ठंते ब्रह्मचर्याभ्यासेन वीर्यप्राचुर्यं अपरिग्रहेण जन्मांतराणां स्मरणं अनेन च स्मर
णेन सकलयोन्यनुभूतविषयदोषमतिसमस्तजन्मनो भावविरागितादिपरिचयः शौचेन सत्व
शुद्ध्यादिरथ च मध्यवस्तुषु जुगुप्सोदयात्संसर्गस्यापनिबद्धकभावनातो जुगुप्सातनस्व
तथापरकायेन जुगुप्सोदयात्संगः संतोषेणातितरां सुखलाभः तपसा च कायेंद्रियशुद्धिः
तत्र कायशुद्धितः कायस्य महत्वाणुत्वादिरचनासामर्थ्यं इंद्रियशुद्धितस्सूक्ष्मत

मग्रहणेष्टनमशावस्थवर्णंविचराद्दिकर्षाकर्णनंच सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टनमव
स्थितानांदर्शनम् तथैवहृदयागंधादीनामपिग्रहणं परपुरप्रवेशादिशक्तिश्च उपलक्षणे
नचस्वाध्यायेनेष्टदेवतादर्शनादि ततश्चान्तरायीभूतक्लेशोन्मूलनकृतः समाधिला
भः आसनेनरोगशैथिल्याद्यभावः शीतोष्णक्षुत्पिपासाद्यनभिभवश्च याताले सलिले
गिरौभुविविविधस्वव्याहताप्याकृतिः प्राणायामग्रहणकिरप्रतिहतासार्वभौमाज्ञोदयः
इन्द्रियाणांनिरोधनेनप्रत्याहृतिस्तयोर्निजाधीनता प्राणायामविधानसाधनवशाद्देत
हिसिद्ध्यादयः ५६ चित्तस्याधिकसाधितस्य ततुवदिर्वितेनिरोधक्रमादेतेर्वृत्तितन्यांत
रेवविगलत्यीश्वमाप्नादयेत स्वात्मन्येवतदासदाशिवमयंतज्ज्योतिरालोकयेत्सो
ज्ञानेनपरेपरामनुभवेत्सिद्धिः समाधेरियं ५७ योगसिद्धिरपिमंडमध्यतीव्रैः सं
वेगोष्ठिरमध्याविरतकालेनभवति संवेगस्तुक्रियाहेतुर्दृढतरः संस्कारः अथयो
गिनांसाधनादिसिद्धांतक्रियाभेदाः केचनप्रदर्श्यंतेनमदं मंदेविजितप्राणनक्षुत्पिपा
सामवंतः किंचित्किंचिद्विषयविरतिंचेतसः कल्पयेत्तः वारंवारंशिथिलशिथिल

धारयंतः समीरं भूयो भूयो विगलितभियो निर्जने पुण्यमेते ५८ चित्तस्याहो तरलतरतां वा
धनेसाधनेनस्पष्टीकृत्यप्रकृतिमभगेवस्तुनिष्कापिवासे मंदंमंदंतदनुधमिनीचक्रमावेशि
तस्यस्थैर्यंयोगंविदधतिनरांवाय्यहूतेर्निवृत्तेः ५९ संसारेऽस्मिन्कचिदपिगिरौवहूपया
सनस्थाःस्वांकेपंकेरुहमिवसमुत्तानपाणीनिधाय ईषन्मीलन्नयनविगलत्प्रेमजाश्रुप्र
वाहाःस्वैरंस्वैरंकमपिसुरसंस्वांतरास्वादयंति ६० वाह्यमाद्यात्कारणकरणात्संवृतः संनिमी
ल्यज्योतिर्निर्मलस्फुरितपद्मिनीमध्यमावेश्यचेतः क्लेशातीतंकमपिपरमानंदमंतर्भजंतो
धन्याधन्याविदधतिचिरंयोगिनोयोगनिद्राम् ६१ अंतर्यातेविमलसलिलेषुक्वदेवाग्र
देवाग्रयागेस्नात्वाचस्पृष्टापितकल्मषास्तत्रसंध्यामुपास्य संतर्प्योद्योगीगलितसध्ययापंच
भिश्चोपचारैः केपिज्योतिःसमुदयमयींदेवतामर्चयंति ६२ चक्रेचक्रेसमरसतयास्व
च्छयामेचरंतश्चारेचारेनलिनविवरेष्वात्मसमाप्लवयंतः कालेकालेस्वयमुपगतेमंडलीतः
सुधांशोःस्वादुस्वादुनिभृतममृतंयोगिनोन्तःपिबंति ६३ ज्योतिःपूर्णंसकलमवनिव्यो
मचक्रांतरालमात्मारामंकिमपिविषयीकृत्यकृत्यान्यतीताः जीवन्मुक्ताःसमुदितवि
दानंदसंदोहमग्नाः केचित्कालंकलितवपुषोयोगिनोयापयंति ६४ नीत्वाकालंक

तिपयमप्योयोगिनोयोगिसिद्धाः संसारीयात्प्रकृतिविद्वत्तात्पाशवेधाद्विमुक्ताः दो
षातीतं विलयरहितं सर्वतोव्याप्तिमत्त्वं साक्षानंदं शिवमयममीयाम शरण्यं विशंति ६५
द्वैताद्वैतमतात्त्विनिगमविधिप्रोक्तहृद्बुद्धिः श्रुतोभट्टाचार्य्यशतावधान इति योगोजोद्ध
वोभूत्कविः विद्वन्मोदतरंगिणीनतु चिरंजीवेननतद्गन्मना शास्त्रेयारचितेहेसममपद
तस्मात्तरंगोगतः ६६ इतिश्रीचिरंजीवभट्टाचार्यकृतिविद्वन्मोदतरंगिण्यासममस्तरंगः
पो ७ अथ वैष्णवः श्यानेजलिविदमुह्यिष्यकिमतेगमार्गेध्यायमानेशिवमेव मुक्तिदत्वेन
स्तुतवंतोभवंतः पश्यंतुतावत् नारायणाराधनमंतरेणयोमुक्तिमाकांक्षतिमोवलो
के पोताधिरोहणविनैवसागरपयोनिधेः पारमपिमयातु १ अथांतरेशैवः मत्वा
दिभिष्वेणाकृतोपपन्नैरन्यैकृयायैरपिनिर्विकल्प पोताधिरोहणविनैवकैपिरामादिव
त्वागरमुत्तरति २ अथांतरेरामोपासकः अयोमोहः रामेतिपन्नामजनाः स्मरंतः
संसारवारांनिधिमुत्तरंति सर्वस्ववेशस्वकृतामुपेत्यवचंयमेतंजगदेकनाथः ३
महान्सुरारेरपरोनकश्चित्तस्यापिरूपाणिवहूनिसंति रूपेषुतेषुपपन्नलीलान्वरा
मवेदात्परोगरीयान् ४ अथांतरेकृष्णोपासकः राधादिगोपीजनहक्चकोरनि

वि॰त॰ दीयमानानन्तरागिचेद्यान वंशीनिनादार्जितजीवनस्मात्कुत्रान्यरः कः पुरुषः पुराणः
२१ ५ अत्रान्तरे राधोपासकः किमहो श्रीराधामपि गोपीजनेषु गणयसि श्लाकणीयाक्
21 णिय कलिंदकन्याकुलिनेवने वा गृहे न्यानो वा निवसन्कदापि यत्पादपद्मार्चनमन्तरे
णानन्दनो नन्दकिशोरराघवः ६ यामीश्वरीत्वे परिकल्प्य [redacted] यत्प्रसादात्मानमावेशयच
८५ दांभावे प्रासादमायाग्रकटाक्षभैरंगीचकारैष शिरः प्रणामैः ७ तेनापि गोपाल
नन्दिवे कवालकेशियापुण्यलताफलानेव धन्यो मिकिंतेक ययामिराधां नाम नमसा मान्यत
यात्रवीषि ८ कृष्णोपासकः सत्यमन्यत्र सामाभिरावेशवशाद प्रणिधानेन तत्पोक्तं
पश्य प्राणेश्वरी दैवतं दैवतस्य श्रीकृष्णदेवस्यानुरागिकैव अथापि राधासहितोपदेष
वि वृंदावने नित्यविहारशाली ९ अपि च राधाविनाथ्यापतिपक्ष्यकृष्णं हि कृष्णविनाथ्याप
तिपक्षराधा इमावुभावप्युपपन्नमाहो वृथा जनीमन्त्रिरमानभिज्ञो १० राधाविनाति
ष्ठति नैव कृष्णः कृष्णविनातिष्ठति नैव राधा साधारणान्योन्यरसेन निमग्नो लग्नो मदीये
हृदि विलसतो ११ रामोपासकः सत्यमिन्न किमहो शृंगाररसप्राधान्येनैव कृष्णस्य सर्व
तो महत्त्वं प्रतिपादयति कृष्णोपासकः रामचंद्रस्यापि शृंगाररसप्राधान्यमस्त्येव परे

नविप्रलंभमासादयतिविशेषः अत्रांतरेवैभवः किमितिस्वमध्यएवकृष्णकोलाहल
प्रारब्धैर्पुवाभ्यां यएवरामोहिसएवकृष्णोयएवकृष्णोहिसएवरामः अत्रोन्यभिन्नौ
नहिरामकृष्णौनारायणस्यावतारोयदेतौ १२ कृष्णोपासकःसविनष्टे प्रभोयप्रपिना
रायणावतारत्वेनैवरामंचरस्यश्रीकृष्णदेवस्यचसाम्यं तथापिपूर्णावतारत्वेनश्रीकृ
ष्णदेवस्यप्राधान्यमस्त्येव पूर्णावतारत्वेनशुश्रूयमाणामपिकायाविशेषैरुन्नीयते तेयथा
आविर्भूयगत्वाप्तिशेशवेधनुराविभज्यतनुभिर्भुजैर्ब्रह्माद्यैरुपगीयमानविभवः पीतां
बरोबालकः कालिंदीमतिवर्द्धमानसलिलामुत्क्रम्यचाल्पोदववहृत्वागोकुलराजसम जजा
स यहामायामितोऽवालयत १३ कृत्वानवचपूतनादिकटनेयत्नश्रणामिहर्तुष्करैर्विश्वंवि
श्वमिदंनिजोदरगतेसंदर्शयामात्रेपुनः गोपीभिर्विजहारयः शिशुरपिप्रागल्भ्यमहे
लयंत्वंतगर्वमखविवियत्स्मरयत्नेरुद्धृत्यगोवर्द्धनम् १४ आश्चर्यंजगतोधिकंमन
तयाहत्वाचकंसादिकंसंदर्शयोपयकृतोनमेदिग्गतापत्यानिपित्रेपुनः स्वमायेननि
शांतरेमधुपुरीमध्यस्थितायाद्वारवत्यानीताद्वारवतीसतीजलनिधेः तणान्माययया
१५ किंचषोडशशाहस्रमजस्रंकन्यकाः तितिभजामुपभोक्तुं तावतीःसमकरोत्स्व

ई

२२ जमूर्तीस्तत्रतत्रभवनेभुवनेशः १६ अथचविचित्रदंतानिसुलोलानिभ्रूभंगलीलाजि
22 तभ्रुकार्मुकाणि स्मेराणिसौम्यानिसुदीर्घमेतिमतः कानिचिद्वदनानि १७ सुवर्ण
लैःकोटरलीनघोणारूपैरनेकाद्विभिरंचितानि करालदंष्ट्राणिभयंकराणिभास्वत्तिव
क्राणितथापराणि १८ घनामनिपीनानितथासितानिकान्तरक्तानिपिबंतीभूयःका
लानलज्वालामिवोद्वमंतिमुखान्यथोकान्यपिविस्फुरंति १९ ततस्ततःकानिचिदायता
निमुखानिलीलाचलजिह्वकानि विशालरंगेभरणाधिरूढपुष्टोद्यतत्तत्रकदैवकानि २०
अनेकपादोदरमध्यवर्तोदिव्यास्त्रयुग्बाहुसहस्रकोटीः नानाविधान्याभरणानिभा
स्वत्किरीटकोटीरपिसंदधाने २१ गंधर्वविद्याधरसिद्धसाध्यवेतालयक्षैर्वसुभिश्चना
गैः सूर्येंदुताराद्विगणैःसमस्तैरन्यैःसुरेंद्रैरभितोप्युपेतम् २२ अमंदविस्फूर्ज्जसुरदंशुजा
लैर्दिशोदशव्याप्यविराजमानं आश्चर्यरूपंनिजमीदृशंयोदर्शयामासधनंजयाय
२३ अपिच योदेवदैत्यावनरक्षेर्वेज्ञान्निहत्यभूमेरवतार्य्यभारम् तथैवविधायसकुल
स्यलोकान्स्वतेजसाव्याप्यदिवंजगाम २४ रामादयोयेचनराहरेश्चभवंतिसर्वेपि
भवेतनाम परंनतेहेतकयतुमांस्मभवंतुकर्मेनसमेनतेन २५ उत्सुदीर्घ्यविरतेक

स्योपासके रामोपासकः किमहोश्रीरामचंद्रस्यमहिमानंनवेत्ति तंश्याकर्णायताक
च र्णायतभुजः पीतदुकूलधारी हारीसहस्रांशुसहस्रदीप्तिः रामंपरंब्रह्मकुतोपि
हेतोः कौशल्ययाकेलिशरोवतीर्णः २६ नयाननतः स्तोत्रशतोपगीतं स्तुतंभ
वाभोजभवादिदेवैः त्राणायदृष्टोरूपमरूपशाली विहायवाल्मीकृतविग्रहोऽ
भूत् २७ अनन्यसाध्यामवधार्य्ययत्नाद्यायाचयामासहठान्मुनींद्रः निरन्तर
रक्षांसिचकाररक्षां तामेषवालोपिमहाध्वरस्य २८ यो वै त्रिलोकीविनिवासभा
जांवलादसाध्योहरणंधनुस्तत् योहेलयाश्रीरघुवंशहंसोजगत्चमत्कार
करोवभंज २९ दैवीकलाकामपिकामरूपावसंधरायोनिमयोनिजातां नि
जात्मजातेजनकेननीतांसीतांविनीतांपरिणीनवान्यः ३० योजामदग्न्याज्ज
गदेकमान्यान्महावलात्क्षत्रियकालरात्रेः मदोद्धतादुद्धततोपशान्त्यैतेजो
निजंवेसवमाजहार ३१ पितुः प्रतिज्ञाप्रतिपालनायराज्यंपरित्यज्यजटाद
धानः योवल्कलेनावरसंहननः सवनंगतोलक्ष्मणजानकीभ्यां ३२ लोकत्र
योपद्रवकारकाणिघोराणिचोरायुधदर्शनानि निरन्तरंरक्षांसिचकाररक्षा
मस्मिन्वनेसंवसतांमुनीनाम् ३३ अनन्हितायाजनकात्मजायाकार्यार्थमार्थि

वि॰ न॰
२३
23

त्रिदशेश्वराणां मायामयी काचिदलीकरूपा सीता हृता तत्र च रावणेन २४ ली
लावशाद्दाशरथेरथास्य साधारणस्येव जनस्य कोपि प्यलोकि लोकैः सकलैर्वि
लीयान् प्रियाविप्रयोगप्रभवो विकारः २५ भ्रान्त्वा ततो रामपदं प्रपद्य रुहां वनान्तरे
मिलितो हनूमान् वनेचराणां मधुकाननानां समेलयामास च मृद्धमात्यः २६
स प्रस्तरैर्बद्धसरस्वसागरान्तः सेतुं च बंधप्रतिबंधहीनः वृष्णसमुद्रेहन विवेशरामो
लंकामलंकामपि कामरूपाम् २७ काराग्रहे या सुरसुंदरीणां मुहेन्द्रचन्द्राग्निसु
रेश्वराणां गम्यानयादानवमानवानां या राजराजानुजराजधानी २८ तत्रेन्द्रजि
ल्लक्ष्मणबाणलक्ष्यो मृतो समरागतसलक्षलक्षैः तदेकपाते किल सर्वलोकैर्वि
वेशकीनाशनिवेशमाप्तः २९ स्वर्गस्य हृत्तीसरहस्तमंत्रहतोन लंकास्थितस्या
वकर्ष यः कुंभकर्णः स जगाम धामयमस्य रामेण शरेण भिन्नः ४० पुराहरादा
सवरेण हृष्टो विजित्य भूयः सकलां त्रिलोकीं कैलाशमावेशवशेन यं भ्रामयन्वा
समम्पतद्दृष्टनवानलाघः ४१ जगत्त्रयोपद्रवकारकस्य गणानणैर्नाटवसंगतस्य
तालेन विच्छेद दशशिरांसि तस्य दशापि रामो दशकंधरस्य ४२ दत्वाथ पन्नाय विभीष
णाय लंकाधिपत्यं रघुवंशहंसः मायामयीं तामपनीय सीतामग्नौ परीक्षा मि

षणोतिवेषप ४३ संपपपत्नामेव सरासुराणां ब्रह्मादिकानां स्तुवतां पुरस्तात् निःसा
रयामास रुजा शार्कुं जम्नुरानीता मवती लक्ष्मी ४४ विरिंचिपंचाननसन्मुखं वैधैः
काश्चैश्च वाचस्पतिभार्गवीयैः स्तुतस्त्रिलोकीजननताभिराभिरुच्चावचैश्चैव व
चोविशेषैः ४५ नाकेशलंकेशकपीशराजपत्र्यर्हणोनुजेनानुगतः स्वकीयां पुरी
मुदारोपमुदारकीर्तिर्विमानमारुह्य समाजगाम ४६ रुद्रैः समुद्रैर्वसुभिश्च स
र्यैः सिद्धैश्च साध्यैर्दशभिर्दिगीशैः ब्रह्मर्षिमुख्यैर्विधिनाभिषिक्तः स पालया
मास महीं महीयान् ४७ उत्तार्य भारं स जगत्त्रयाणां निहत्य रक्षांसि वितत्य ध
र्मं रामोऽवसाने सकलामयोध्यां सह देवनीताद्विमानमारुरोह ४८ हतावशेषान्यपि
हत्य वंधून्कुलोपपितावनिताः शरलिंदविस्तार्य लोके कलिरीतिमेको दिवं
गतः केवलमेक एव ४९ न कर्णकृत्स्नः क्रियाभिरपि श्रीरामचंद्रादधिकः वै
भवः हा हंत युवयोरपि विवर्तन एव व्यामोहः नेयुवाभ्यां प्रायशोनक्षतो
विसु सिद्धांतः तथाहि लोके महीताकृतिक सनत्सनवालवः कोपिविका
रश्रान्ते परंजनसेवसमस्तकार्यं [illegible] लीलाविलासः पुरुषोत्तमस्य ५० त्यागेन
हिराज्यस्य वने निवासो दारापहारो [illegible] नुवधः रक्षोवधादिश्च विलासमात्रं

चकार भस्मावतीर्य रामः ५१ प्रकामखेलाव्रजसुंदरीभिस्तथा गोपितासां जलधौ
निवासः भस्मारनाशः स्वकुलक्षयश्च रासोपसर्गाः हि च कृष्णलीला ५२ रामस्य भक्तो
यः पृथक् कृष्णस्य तु तथा हनुमान् सिंहादिकभक्तिशाली सर्वोऽप्ययं वैष्णवशास्त्रविद्भिर्निवेदि
तो वैष्णव एव लोके ५३ यो द्वेष्टि रामं भजते तु कृष्णं यो द्वेष्टि कृष्णं भजते तु रामं द्वा
वुभौ वैष्णवमार्गमार्गौ बहिर्मुखत्वेन निवेदितौ स्तः ५४ सर्वोऽप्ययमेव दशावतारमध्ये ना
रायणोऽनन्ततयो चोक्तो लीलावतारौ किल रामकृष्णौ कस्माद्धि मुग्धो भवतो भ
वन्तौ ५५ कश्चित्तु भक्तः क्वचिदप्यभक्तः कुतोऽपि हेतोरुपलभ्यमानं ऐश्वर्यमेतत्स्व
धुसृष्टनसनवद्दं तेनापि च हीयते नः ५६ उपासना या निजचित्तवृत्तिः प्रवर्तते
रूपमुपेत्य यद्यत् निजेच्छया तत्तदुपासनीयं सर्वे हि रूपं हरिरूपमेव ५७ अतो महे
शोऽपि विहाय भेदबुद्धिं सदा सेवत एव विष्णुं रामं च कृष्णं च तथा नृसिंहं तथा हय
ग्रीवमुखं प्रभेदं ५८ अथ यत्रोवः सकोपं अहो भवानेव शिवं महेशं वदन्न वदत्यन्य
मनेन सेव्यं व्याघातपातो वदतस्तवायमापाततो हृष्यणमाहुः सम्यक् ५९ किं च प
श्यः ईशो महेशः परमेश्वरो वा महेश्वरः केवलमीश्वरो वा समाख्ययाकः कथितो
महद्भिः शिवाहृते वेदपुराणविद्भिः ६० वैष्णवः सत्यमितं किमस्तु ईश्वरशब्दस्तु नाम्नैव

स्वर्ग्यमायाति पश्यन्तावद्भागवतो विष्णोः शिवस्य च तारतम्यमैश्वर्यस्य तथापि हि वि
रिंचिलोकाद्पि योजनानामष्टद्वपीकोटिसमुच्छ्रितो यः विस्तारमासौरदसंख्यको
द्यास हृस्वस्यश्रेष्ठैर्दशाभिः समानः ६१ नानाविधाभिर्मणिकांतिभिर्यो विचित्रि
तश्चित्रमयो विभाति वैकुंठनामा स हि विष्णुलोको लोकेषु सर्वेषु जयत्यनुत्तरः ६२
नित्यप्रभामंडलमध्यगानि वेश्मानि यस्मिन्मणिनिर्मितानि पीताभिरुच्चैर्गरुडांकि
ताभिर्ध्वजपताकाभिरलंकृतानि ६३ तथोदयद्भानुसहस्रभानि वेश्मानि मा
णिक्यमयानि यानि महेंद्रनीलैर्घटितानि तानि कानिचित्क्वचिद्विद्युतमिवोद्वमंति.
६४ प्रभावचमत्कारचयाश्रयाणामतुल्याकृतीनां पथिकावलीनाम् रथ्यास्तु तस्याः
परितः प्रयाणेकोविदं विश्वप्रतिबिंबभेदम् ६५ श्रियाविमानीकृतपुष्पकाणि य
स्मिन्विमानानि विनिर्मानगानि भास्वंति रत्नैः कलधौतलग्नैरितस्ततो वीथिषु
संचरंति ६६ मनोनुरूपं चरणमात्रलभ्यं चिरान्नुवंध्यप्रतिबंधहीनम् दिवौक
सामीश्वरतामुपेत्य पुरौकसो यत्र सदा विभजंति ६७ प्रभाविशेषोदयवद्धरूपा त
स्मिन्सभा काचिद्विचित्ररूपा प्रद्योतते नानाघटितैर्वलदैर्विघोततैर्नित्यनवैव नि
तं ६८ यथोचितं सेवनतत्पराणां विनापि सेवामधिपं सदास्थितानां वा सदा समीपास्थिति

वि॰ न॰
२५
25

लब्धमानाये पार्षदास्तैश्च सभामुपेताः ६९ ते द्योतमाना निजदेहभाभाप्रायेण द्यो
भिः सहिताश्चतुर्भिः विचित्रनानाभरणप्रभाभिर्विराजमानाः सविनो जयंति
७० किं च प्रभामंडलमध्यवर्तिसिंहासनेषु स्फुरदंशुजालाः चतुर्भुजाश्चक्रगदास
रोजसंखान् दधाना धनुश्चापबाणाः ७१ पीतांबरा नूतनमेघभासः श्रीवत्सचिह्ना
रमणीयरूपाः सकुंडलाकेवलपांगलीपकेयूरहारादिविभूषणाद्याः ७२ किरी
टिनो नाभिसरोजनालावद्धः स्थलालोलविशालमालाः सारूप्यमुक्तिं समवा
प्य एवं तो जयंति संतोपि सहस्रशोऽन्ये ७३ सिंहासनं तत्र सभांतराले प्रभाविशेष
प्रतिबद्धरूपं ताराहतेव्योमनि दृश्यमानं समंतमिंदोरिव मंडलं तत् ७४ नाना
विधाभिर्द्युतिभिर्मणीनां नानाविधानामतिचित्ररूपं ताद्दशेण चित्रार्पितवि
ग्रहेण तुल्यं स किं तद्रत्नमयेन भाति ७५ सिंहासनेऽस्मिन्भगवान्निषण्णो नारायणः स
र्वजगन्निवासः नवांबुदश्यामलकायकांतिः परिस्फुरन्मंडलमध्यवर्ती ७६ उपस्थह
स्तांबुसमानकांतिनखप्रभाभूषितपादपद्मे निरंतरध्यायिमहामुनीनां रागादिवा
रकतले दधानः ७७ पीतद्युतिद्योतितकूलशोभिनाभीह्रदोद्भूतसहस्रपत्रः श्रीव
त्सचिह्नं हृदि कौस्तुभेन विराजमानो वनमालया च ७८ हारी सकेयूरविशेषधारी मा २५

णिकारज्ञहलयप्रकोष्ठः नानाभरत्नस्फुरदंगुलीयप्रभाभिति किर्मीरितदिग्विभागः ७९
श्रूलं चन्द्रवर्गंगफलं दट्टाङ्कितैर्भिश्चनर्भिश्चनैर्णैपि चेतान् विभ्रद्गदाचक्रसरोजशंखा
न्माष्वस्फुरच्चापपशान्सिवल्लि ८० मकरकुंडमंडनमंडितोदितनिशापतिनिभितलो
चनः प्रकटहीधतिदीधितिमयूखैः समुनिमानसमानसहंसराट् ८१ कमलयापरि
सेवितपदद्वयी कमलयामलयाभिपत्तनुतः लसतिविशारदनारदशारदामुनिगणैर्नि
गमैरगमैः स्तुतः ८२ इतियथामतिरूपनिरूपणं भुवनमंगलमंगलरूपिणः भग
वतोयमयाकमलापतेस्तवविमोहविचारतकृतेकृतं ८३ शिवः स्मशानेचितिभस्म
धूसरः कपालमालास्थिभुजंगभूषणः सतालवेतालपिशाचमंडलेनरदन्तरत्नसंमतद्द
वानलषणः ८४ दिगंबरो मुक्तजटो विरूपदृग्ज्वलल्ललाटाग्निशिखावलेहितः
श्रमंगलेरूपमिदं स्थपक्षपंभजन्नानाविधानमंगलं ८५ उपासकोपोयदुपासना
रतः सतंसमेतीतिसतः श्रुतंमया अतः शिवाराधनतः पिशाचतांकथंनयायादि
तिमेनिवेदय ८६ अनेनरूपेण च संप्रदानयाक्रियाभिरेताभिरुदीरितस्थितिः म
हेश्वराख्यामपिलब्धवानयंमहेश्वरेतत्कथमेतवास्तवं ८७ इतिसस्मितमदीनमदी
ध्यविरतेवैस्तवैः शैवः सकोपः अनंतरूपस्य शिवस्य लीलयाविहारशीलस्यविचित्र

वि॰ त॰
२९
26

कर्मणः अनेन रूपेण च भीषणेन तत्स्वरूपस्य हानिर्न भवेत्कदाचन १८ किंच स्वेच्छाकृत
स्तस्य तुः स्वेच्छाकृतो वा कृतः संहारं अनेकैः स्वरूपैरनेकैः प्रकारैः सदा लीलया खेलतस्त्रि
न्मयस्य १९ आकर्णयैतावद्रूपान्तरमपि भगवतो महेश्वरस्य स्थले कापि रम्ये नुपमारण्यचली
घेवनीभूततरुद्रान्तद्दलान्तराले मरुत्पदिसंचारराहित्यभाजि स्फुरद्भूरिनिःशाद्वलभूमी
टिहृदे २० चन्द्रहस्तविलासिरूहलोक्षितायां चन्द्रकोणगाशोकरुद्दलान्वितायाम् कु
शालिस्थशाद्वलचर्मीस्तृतायां निषण्णो महेशः शिलावेदिकायां २१ दधन्यान्तरंगीमे
खलांनागराजीसमाबद्धशाद्वलकृत्तिवासाः सुधाधामलेखालसज्जालपट्टो जटाज्
टसंवाहिगंगाप्रवाहः २२ समाबद्धपद्मासनस्य नमुद्रादधन्नासिकाग्रैकविन्यस्तदृ
ष्टिः विशुद्धं चिदानन्दसंदोहरूपं निजं ज्योतिषा लोकयन्नन्तरेव २३ स्वयं योगिभि
र्योगतो योगमार्गैः सदा ध्यायमानः सदादिः शिवोयम् गुरुर्योगिनां योगमार्गप्रह
त्तैमरुत्संनिरोधात्स्थितः स्थाणुरूपः २४ इदं रूपमेकं महेशस्य तुष्टेरदृष्टं जनम
ज्ञाणहेतोः प्रहन्त अथान्यत्स्वरूपं ब्रवीमि स्फुटं ते यदासीनमास्ते हि कैलासमस्ते २५
सुमेरोः समीपस्थकैलासनामा सदा राजराजेन जुष्टः शैलराजः असौ वाश्रयः सि
द्धदिव्यौषधीनां समस्तैर्नदीभिः सेवितारामधा २६ सदा सिद्धसाध्याप्सरोयक्षवृन्दैः स

२९

गंधर्वविद्याधरैः किन्नरैश्च महासेविता गुह्यकैः पन्नगेंद्रैः सदेवर्षिभिर्देवतैर्दानवै
श्च १७ जयत्पत्रशैलेन्द्रधीरं किताभिः पताकावलीभिः सदाराजमाना स्फुरद्र
त्नवेदीलसच्चारुरूपा पुरीस्फाटिकी हाटकोत्कीर्णमध्या १८ उग्रयोगिनीडाकि
नीहाकिनीभिर्हलाराकिनीशाकिनीलाकिनीभिः गणैर्भूतवेतालमुख्यैः प
रीता पुरी फेरवैर्भैरवैर्भैरवीभिः १९ तथा ब्रह्मनारायणेशादिदेहोद्गताभिर्यु
ताशक्तिभिर्मातृकाभिः शिवस्यापि रुद्रादिरूपैरनेकैः शिवायाश्च रौद्र्यादिभि
रिष्टरूपैः २० उद्यानमत्तवाटीकपाटीकृतानि स्फुरन्त्यारिजातद्रुमाली वनाली
स्फुरद्रश्मिधारालसद्धेमतत्सांवरीवर्तिसर्वां परिभ्राजमानं १ सुभाह्वारिनघाति
वेत्रप्रहारस्खलत्ताक्किरीटाग्रविन्यस्तहस्तैः महेन्द्रादिदिक्पालवृन्दैः समस्तैः कृ
तोपासनाहूरतः स्तोत्रजालैः २ ज्वलज्ज्योतिरावेशदेदीप्यमाना ताशिवाकारव
द्भिर्गणैः सेव्यमाना सदा ब्रह्मदेवर्षिभिः स्तूयमाना सभा तत्र रम्या महाभाग
गम्या ३ स्फुरल्लत्तनत्त्वत्रनाथप्रकाशैर्वृजाकार सिंहासने तत्सभायां त्रिलोकी
जनन्या समं हैमवत्यानिषण्णोमहेशो जगन्मंगलाय ४ महासेनहेरंबयोः खे
लितेषु स्मितास्यः कृतानंददृष्टिप्रकाशः समीपस्थितब्रह्मणा ब्रह्मघोषैः प्रबुद्धेव

वि॰ त॰
२०
27

त्रिभिर्मुखैः स्तूयमानः ५ त्रिभिर्लोचनैः सूर्यसोमाग्निरूपैर्जटाभिः किरीटायि
ताभिः स्फुरति मुखान्यस्य पंचापि चिंतानीन्दुखंडैरखंडैश्च विलीढलैः कुंडलैश्च ६
गले कालिमा कालकूटस्य यस्य शरीरे च कर्पूरहारोपमाभा समस्तांगसंगीन्यनेका
नि भास्वरानेकाभरणावलीभूषणानि ७ गले कालमालाललामा भुजंगोऽत्रा
वासुकीः कंकणीभूतस्यास्ते नवाहीपिनो मध्यदेशान्तयस्यतडिद्वृंदरेखावली
मंडितेव ८ यदीयं रूपमेकं महेशस्य किंचित्तवोक्तं वदाम्यन्यदप्यस्य रूपं ह्याधि
दीर्घसिंधुस्फुरद्रूपसिंधुप्रकाशं यदास्ते मणिद्वीपमध्ये ९ सुधाजलनिधावितम
णिमयान्तरीयं महत्तद्दीपिलद्वीपरत्नप्रतानतिधौतपर्यन्तकं प्रभाचयचमत्क्रिया
समुदयत्सहस्रांशुमत्सहस्रसमशोणिमस्फुरितलोकलोकोत्तरम् १० कदंब
वनकाननं बकुलपारिजातैः स्फुरत्सकल्पतरुभिः सदाकुसुमितैश्च मंदारकैः
भ्रमद्भ्रमरघोरणीपिकसमकालिमंजुध्वनिप्रकीर्णमभिशोभते नितरां ततोऽन्तरीयान्त
रे ११ वह्निभेवनभित्तयः स्फुरितपद्मरागोपलैर्गिरीन्द्रशिखरोपमैर्विरचिताश्च
माणिक्यकैः प्रभापटलनिर्झरैर्विदधति स्वकीयैरलं नदीणवजलनभःस्थल
मतीव सिंहासनम् १२ जयत्यधिकमद्भुतं भवनमत्र चिंतामणिमहोपलविनिर्मि

तं सकलदेवराजैः स्तुतं हृतं परमसंपदीशानसहस्रसंख्याधिकैर्धृतसारमहारसैः प
२ रशिवरसोल्लासिनी १३ विरिंचिकमलापतिप्रमुखैर्निभिः कृतोपासनैरिहैव परितो
षितोनवनवैः स्तवानां शतैः उदंचदरुणप्रभापटलपुष्टोभिमंचाननैः सदाशिवम
यः शिवो विजयतेशिवापोह्यन्नः १४ अयं त्रिनयनो भुजद्वययुतस्तथैकाननो
जटामुकुटमंडितो विधुकलाललाटेदधत् अनेकमणिमौक्तिकैर्खचितभूष
णोभ्भूषितः सितः सदाशिवमयो ह्यसौ द्युतिरतीव भातीश्वरः १५ आकर्णयता
वत्स्वरूपान्तरमपि भगवतो महेश्वरस्य तदुक्तनारायणलोकतोपि यः समुच्छ्रितः
षोडशकोटियोजनं स विस्तृतो सोष्टकोटियोजनैः सभातिलोकः शिवलोक
संज्ञकः १६ अस्मिंस्तु लोके दशलक्षसूर्यसमप्रकाशे निवसन्ति सन्तः सदाशि
वाराधनतत्परा येन तेल दासूर्योपमितप्रकाशाः १७ असंख्यसूर्यस्फुरदंशुमंडलः
सदाचिदानंदमयो महेश्वरः असंख्यसोमस्फुरदंशुमालया सहेह यत्कारमनेस
दाशिवः १८ धराम्बुतेजोमरुदंबराणि षष्ठाद्विजः शीतकरो दिनेशः इमा अपि
सृष्टमनेकमूर्तेरष्टौ प्रसिद्धा वितनुर्मूर्तयोऽस्माः १९ देदीप्यमाना परितः स्फुरन्ती ते
जोमयी मूर्तिरथापरस्य न हस्तपादादिकदेहसंस्थायत्राखिला योगिजनैकगम्या

एतादृशस्यास्य समहेश्वरस्य विस्तारशीलस्य विचित्ररूपैः सादृश्यमायाति हरिः कथं वा
स्वेनापि नेत्रेण समं च कोऽयः २१ अत्रान्तरे कोऽपि समाजगाम समस्तविद्यार्णवकर्ण
धारः प्रगल्भपुत्ररूपधरादरेण सरस्वतीमूर्तिमतीव साक्षात् २२ तं वीक्ष्य लोके
ष्कन्नप्रवकीर्तितेजोविशेषानुमितस्वरूपं विद्वत्समाजो नृपतिश्च हर्षादभ्युत्थितः
सम्भ्रमनम्रदृष्टिः २३ आगत्य सः ज्योतिर्दृष्टिविनाडीनिमित्तमन्तेहितानीतशक्ति
प्रसन्नतापप्रपन्नयानन्दसान्द्रस्फुरद्—महः संयोगिनो ह्येव गुणैः सेवन्ते मूर्तिमन्तं यमति
सकरुणब्रह्मविस्तारादिरूपं सोऽव्याद्व्याजमव्याहतकृतनिरतिं नामनीशो यमीशः
२४ इत्युक्ते अथ सर्वतो वलोक्य पुनः प्रभुं प्रणम्याह समण्डितोपण्डितमण्डलैरियं भव
त्सभा देवसभेव दृश्यते अतो विचारः कतमः प्रवर्तते ममैतदाकर्णनकौतुक
म् २५ अथ प्रभुः सविनयं भवद्गुणग्रामपश्योतितर्पितश्रुतिप्रतिस्पर्द्धितया विलो
चने विषीदतः स्मातिशुशोयनाथुनः सुधाम्बुधावावगाहते २६ संप्रतिः पुनः
प्रवर्तमानोऽयं शैववैष्णवयोर्विवादः —वः शिवमहत्वेन प्रतिपादयन्ति वैष्णवस्तु
विष्णुम् तदत्र विषये माध्यस्थ्यमवलंबयन्तो मादृशो संशयमपनयन्तु अथ सकल
विद्यानिधिर्विद्वान् किमत्र विषये माध्यस्थ्यमस्माकं आकर्णयतावत् कालस्तद्वत्

रः कलिः कलिमयस्तस्मिन् कियज्जीवितं संपत्तिः कियती कियन्मपि मतिर्विद्यावलं वो
कियत् किं ब्रूमो महिमानमस्य तु महात्मा मोहस्य हास्यास्पदं पुनस्त्वापि च गर्वपर्वतनयत्रैव
वर्गितसर्वोज्जनः २७ प्रभो नस्मात्तस्यो मं सर्वस्यागर्वमहाय सर्वै पि यदि वा लवणास्त्रार्थं
पर्थालोचयंति तदानेहशावादाः प्रभवंति वक्तृथास्मिन्नेव कलिवलिनि कलौ युगेऽधि
गतकतिपयशास्त्रार्थैरेव पाषंडप्रायैः २८ पंडितंमन्यैर्मोहिताः शैवावैष्णवेष्व
श्वशिवं निंदंतो भक्तिविशेषाभिमानिनो मुक्तिमाकांक्षंति वस्तुतस्तु मया पुराणो
पपुराणयुक्ताः सांगाश्च वेदाः स्मृतयः समस्ताः शास्त्राणि सर्वाणि विलोकितानि
न क्वापि दृष्टः शिवविष्णुभेदः २९ गुरुपुरः पंडितमंडलीनां [illegible] कामि सर्वो नपि नैव
दंतु स्कंनोस्म नो शास्त्रपुराणमध्ये केनापि दृष्टः शिवविष्णुभेदः ३० अथ सर्वेत्र किं
कप्रभृतयः शास्त्रज्ञाः पौराणिकाश्चाप्यन्ये युगपद्वचः महेशनारायणयोर्विभेदो
न क्वापि दृष्टो न विलक्षणो वा आद्येन योरेव महाव्यान्नवीरैनः सर्वैरपि स्कयन्न एव वा
दः ३१ शिवस्य विष्णोः परमां क्रियेषा पुराणनीत्यूयनपवत्सर्वैः यस्मान्नयोर्भेदधियं
करोति नरः स घोरं नरकं प्रयाति ३२ अथ सकलविद्यानिधिर्विद्वान् प्रभो अनयोन
योर्भेदविधौ कदापि कार्यो न बुद्धिः सदुपासकेन समं विचार्यापरमेकनैव नवेदनार्या

वि॰ त॰
२९
29

भवितैव भक्तिः २३ हरे हरौ वापि मनः प्रसन्नं यस्मिन्भवेत्सोयमुपासनीयः भुक्ति
र्मुक्तिश्च ततो यथेष्टमवाप्यते नूनमुपासकेन २४ शिवे तु भक्तिः प्रचुरा यदि स्या
द्विजे ह्यिव तेन हरिं तथापि हरौ तु भक्तिः प्रचुरा यदि स्याद्वेदविन्मेन शिवं तथापि
२५ शिवोपि विष्णुं भजते कदाचिद्धि शिवं वा भजते कदापि परस्पराभेदविबोधना
र्थमथ प्रवृत्त्यर्थमुपासनायाः २६ ये चात्मनोन्यत्र मतिं दधाना यां शरीरभेदादपि भेद
माहुः तेषां समाधानकृते हरेण देहार्द्धहारी हरिरप्यकारि २७ हरे हरौ वापि यया
कयापि विद्धिः कामभक्तिः समुपार्ज्यते या भक्तेः फलं योगमुदाहरन्ति योगेन मुक्तिं
समुपाश्नुवन्ति २८ यो वै भवः सोपि च योगकाले शक्तिस्वरूपेण विचिन्त्य विष्णु
म् शिवात्मके धाम्नि नियोजयन्स्यादनश्वरानन्दमयो हि भक्तः २९ अथ समानं दसा
धुसाध्विति सर्वैरुक्ते नासाग्रमालोकयन्पुनराह ये के चित्पुरुषाणि जात्मनि चिदान
न्दप्रबोधामये यत्नेनाखिलवासनाहृतविधिं वा ब्रह्मणि वा लभन्ते वाञ्छामोहमयमाश्रु
तत्फलकृते चित्ते जरीजृम्भतामस्मा कन्तु निरन्तरं हरिहरौ हे तात्त्विका वासना ध:
हैनाहैनमतादि निर्णयविधिः शोहृद्वगुहिः कृतो भहाचार्यशनावधानरतियोगौ
डोद्धवा भक्ताविः विहन्मोदनतरंगिणी ननु विरंजीवेन तन्त्रज्ञ नामनायणास्त्रेयारचिते हर९

२९

तिमगमनस्यास्तरंगोष्टमः २४८ इति श्रीचिरंजीवभट्टाचार्यकृतविद्वन्मोदतरंगि

वि॰ त॰ ण्यामष्टमस्तरंगः ८ शुभमस्तु सर्वजगतां ॐ श्रीरामचंद्राय नमो नमः ॥ ॥

३०

30

३०

नं० ६६७ – च
विद्वन्मोदतरंगिणी (काव्यम्)
पत्राणि ३० (सम्पूर्णम्)
कर्त्ता चिरंजीवि भट्टाचार्यः